

Meinolf Arens

Egy etnikus csoport a totalitárius népességpolitika feszültségmezejében. A moldvai magyarok/csángók a román–magyar–német kapcsolatok tükrében (1944)

A túlbürokratizált nemzetállamok által az etnikus, nyelvi és vallási kisebbségekre gyakorolt asszimilációs nyomás megnőtt egész Európában a két világháború közötti időszakban. Különösen érintett ez olyan, más etnikumú paraszti közösségeket, amelyeket az adott országban egyáltalán nem, vagy csak kisszámú elit képviselt. Magyarországon ilyenek voltak például a németek által lakott tájak, Csehszlovákiában a rutének, Jugoszláviában a macedónok, Bulgáriában a pomákok, Lengyelországban a fehéroroszkok és mások. Az ilyen aktív és néhol agresszív homogenizálási politikában a vallási intézmények játszottak meghatározó szerepet, a mi esetünkben elsősorban egyházak, amelyek a mindenkor államalkotó nemzet tagjaiból álló helyi kléruson keresztül identitásmintát tudtak közvetíteni ezen csoportok számára. A helyi klérus gyakran az említett kisebbségek soraiból származó, már asszimilált személyekből állt.

A fentebb vázolt folyamatokra jó példa a moldvai csángók esete.

Exkúrsus:¹ a csángómagyarok rövid története és historiográfiája

A csángó elnevezést néhány, Erdélyben és főleg a történelmi Moldva ma Romániához tartozó területein élő magyar etnikus csoport megjelölésére használják. A csángó/csángók, románul *ceangăi*, németül *Tschangonen*, *Csangos* kifejezés a 18. század második felében fordul elő először a moldvai magyarokra vonatkozó idegen megnevezésként. Ezt a kifejezést mind a mai napig etnonímként használja elsősorban a politika és a tudomány. Az 1992-es és 2002-es népszámlálások alkalmával csupán 2165, illetve 1370 személy vallotta magát etnikus értelemben csángónak egész Romániában.

Csángónak nevezett csoportok élnek Moldván kívül is:

1. Gyimesi csángók: A Keleti-Kárpátok Gyimes völgyében a 17. századtól élő, római katolikus magyar népcsoport, jelenleg mintegy 14 000 fő. Ez a terület történetileg a Székelyföld és Erdély egy részét képezi.

¹ A következő betoldás nem tartalmaz megjegyzéseket. Részletes történelmi vázlatot kínál: Arens–Bein 2003, Benda 1988, Benda 1989, Pozsony 2002, Tánzos 1999: 228–275.

2. Dévai csángók, Erdély közepén: Hunyad megyében, valamint Erdély közepén van néhány falu csángó lakossággal, akiket 1883 után telepítettek ki a román többségű moldvai területekről, a magyar nemzeti telepítési politikának megfelelően.
3. Barcasági (hétfalusi) csángók: Brassótól délkeletre lévő kis régióban a késő középkortól kezdve élő, református magyar népcsoport.
4. Csángók, akik 1944 után Magyarországra menekültek, emigráltak, áttelepültek, illetve akiket áttelepítettek.

A felsorolt négy csoport magyarnak tekinti magát.

Jelenleg mintegy 70 000 román római katolikus él Erdélyben. Nagy részük moldvai csángó, akiket a Ceaușescu-időben az iparosítási és áttelepítési intézkedések során telepítettek Erdélybe. Nyelvüket és identitásukat tekintve ezek az emberek teljesen elrománosodtak, az erdélyi magyar kisebbség sem tekinti őket a saját nemzetéhez tartozónak.

A 2002-es népszámlálás adatai szerint Romániában 1 028 401 ember, a lakosság 4,7%-a vallotta magát római katolikus vallásúnak. Románia lakosságának abszolút többsége a román ortodox egyházhoz tartozik. A romániai római katolikusok többségben – az első világháború végéig a történelmi Magyarországhoz tartozó – Erdélyben és a Bánságban található. Itt elsősorban erdélyi magyarokról, az utóbbi évtizedek kivándorlási hullámaiból kimaradt bánási svábokról és kevés szlovákról, cigányokról, valamint bolgárokról van szó. A görög katolikus egyesült egyházhoz tartozott az erdélyi románok közel fele, annak 1947 és 1989 közötti erőszakos feloszlatásáig és üldöztetéséig. Ezután számuk 195 000-re csökkent (1992-ben még kb. 230 000), ezek közül hozzávetőlegesen 170 000 fő román.

A határos Moldvában körülbelül 243 000 katolikus él, nagyjából a moldvai lakosság 5%-a.

A történelmi Moldva területe a Duna–Kárpátok–Fekete-tenger térség egy része, a múltban olyan területeket is magában foglalt, amelyek nem találhatóak a mai Romániában. Ilyen például: Moldovai GUS-Köztársaság vagy Bukovina északi része, ami ma Ukrajnához tartozik.

A szomszédos kultúrterületekhez hasonlóan a történelmi Moldvában élő emberek történetére – szemben a 19. és 20. századi nemzetállamok merev elképzeléseivel – politikai, vallási, etnikai, szociális és kulturális diszkontinuitások nyomták rá bélyegüket.

Már a 14. sz. közepén megpróbálták a magyar királyok Moldvát határtartományként felhasználni. Elsősorban a magyar korona román hivatalnokai voltak azok, akik megalapítottak egy, a magyar birodalomból gyorsan kiváló vajdaságot. Többek között ennek köszönhető, hogy fokozatosan ortodox román többség és vezető réteg alakult, és ez a bizánci kultúrkörhöz tartozik. Ezt a tendenciát az oszmán birodalommal és annak ortodox egyházával fenntartott kapcsolatok intenzívebbé válása is felerősítette a 17. és 18. században. Románok, magyarok és szászok vándoroltak be az újonnan alakuló Moldvai Fejedelemség területére, az egész Európára jellemző késő középkori kolonizációs és telepítési mozgalmak hatására. Az itt talált kun és szláv népesség többsége lassan beolvadt a román etnikumba.

A történelmi Moldva lakosságának összetétele multietnikus volt. A románok mellett, akik elsősorban a bojárok rétegét alkották, illetve állattenyésztésből, föld- és erdőműve-

lésből éltek, német, görög, örmény és magyar kereskedők, valamint kézművesek éltek a különböző vásáros helyeken. A falvakban ezenkívül magyar, keleti szláv és német parasztok éltek. Magyar és német bevándorlók számos falut és városhoz hasonló települést alapítottak (amelyek fontosak voltak harcászati szempontból), valamint a bojárok udvaraiban is fontos szerepet tölthettek be egészen az 1600-as évekig. A magyarok a 18. századig szabad parasztok voltak, ezért privilegizált helyzetet élvezhettek, mivel modern gazdálkodási ismereteik miatt nélkülözhetetlenek voltak. A szabad parasztok román elnevezése, a *răzeș* feltehetően a magyar *részes* szóból származik. A 14. és 19. század között kisebb-nagyobb települési hullámban, folyamatosan érkeztek egymástól nagyon különböző csoportok a magyar etnikumból, ezek elsősorban a történeti Moldva nyugati részén telepedtek le. Ezenkívül, főként a kora újkorban, a Moldván belüli magyar népmozgások is jellemzőek voltak.

Miután a reformáció során Magyarország szinte teljes lakossága csatlakozott az új felekezetek valamelyikéhez, Moldvában viszont nem tudta tartósan megvetni a lábát az új vallás, ezért a moldvai magyarok szellemileg és kulturálisan egyre inkább elszigetelődtek. A Magyarországgal fenntartott, korábban szoros kapcsolat egyre inkább visszaszorult. A gyakori járványok és intenzív háborúk megtizedelték Moldva lakosságát (ezzel együtt az ott élő magyarokat is). Ennek következtében olvadt a kisszámú moldvai német kisebbség lassú akkulturációs folyamat során a magyar etnikumba a 17. században.

A legtöbb, egymástól elszórtan létező magyar község és kis falucsoport túlnyomó részben magyar nyelvű klérus nélkül maradt. Kisszámú bosnyák, lengyel és olasz misszionárius és címzetes püspök látta el általában alacsony szinten a diaszpóra katolikus közösségeit. Ebben az időben indultak be az akkulturációs folyamatok a román etnikum esetében. A magyarul nem tudó papok inkább románul tanultak, egyrészt mivel ez könnyebbnek bizonyult, másrészt mert így jobban meg tudták magukat értetni a helyi és a körzeti hivatalnokokkal.

A 19. és a 20. században a csángók száma az összlakosságéhoz hasonlóan gyorsan növekedett. A magyarországi kapcsolatok és saját vezetőréteg hiányában a csángók nem voltak részesei a modern magyar nemzetté válásnak a 19. században. A magyar irodalmi nyelv kialakulása sem érintette őket, éppen a magyar nyelvű értelmiség hiányában. Magyar részről nem érdeklődtek irányukban, nem volt róluk híradás. Európa egyik utolsó etnikus csoportjaként a csángómagyarok egy része máig a nemzetté válás előtti, kvázi „óeurópai”, egyedül a katolikus vallásra vonatkozó identitásmintával rendelkezik.

1884-ben Jászvásáron a római katolikus egyházmegyét missziós püspökségként rendezték be, amely mind a mai napig áll, és amelynek papsága azóta hathatósan hozzájárul a moldvai csángók román nemzetbe történő asszimilációjához. Az itteni első püspökök és a papság jelentős része 1925-től a két világháború közötti időszakig külföldi volt. Kezdetektől megpróbálták kizárólagosan román nyelvű istentiszteleteket tartani, és a csángók hitéletének elrománosítása mellett az identitás- és nyelvváltást is tudatosan támogatták.

Az 1920-as évektől kezdve Romániában, sok más európai országhoz hasonlóan, felerősödtek a radikális, nacionalista mozgalmak. Ezek a moldvai és bukaresti római katolikus klérus körében is számos követőre találtak. Ekkortól a helyi klérus tagjai elsősorban

az helyi lakosságból, legfőképpen pedig az elrománosodott csángókból kerültek ki, akik különösen hűnek mutatkoztak a román nemzet iránt. A romániai értelmiségiek nagyszámú csoportjához hasonlóan sok moldvai katolikus pap csatlakozott a fasiszta, ortodox vallású Vasgárdához. A Vasgárda az újonnan alapított, magyar gyökerekkel rendelkező nemzeti (román) katolikus klérus számára vonzó volt, a szervezet – az akkori idők mércejével mérve – modernnek tartott, domináns nemzeti-vallásos beállítottsága miatt. A szervezetben a nem ortodox vallású, perifériális román csoportok is helyet kaptak. Ebben az esetben az akkulturáción átesett értelmiségiek és hivatalnokok első generációjának ideológiai radikalizálódása széles körben elterjedt jelenségként tűnik fel mintaszerűen. Ebbe a kontextusba kell besorolni a moldvai csángók román eredetére vonatkozó elméletek konstruálását, amit a Romániában is létrejövő népességtudományok és az 1920-as évek közepe táján, Dimitrie Gusti személye körül formálódó szociológiai iskola, valamint az 1940-es években néhány moldvai magyar gyökérrel rendelkező római katolikus pap, mint például Josif Petru Pal, végeztek el.

A két, moldvai római katolikus papi szemináriumon képzett klérus, amely a csángók első saját szellemi vezető rétegét jelentette 16. századtól, terjesztette a román nemzeti és népi tudatot az ekkor még túlnyomórészt magyarul beszélő és a modern nemzettelé válás előtti identitásformákban élő moldvai csángó parasztok körében. A két papi szemináriumban gyakran még olasz minoriták oktattak, kizárólag román nyelven. Sokan beléptek az itt képzett papok közül a klerikálfasiszta Vasgárda „Mihály arkangyal” légiójába. Ezen a népi-román és román-keresztény beállítottságú mozgalmon keresztül remélték, hogy helyet találnak a román nemzet kötelékein belül. Ez a próbálkozás teljesen félresikerült.² Egészen a közelmúltig alig sikerült római katolikus románoknak, a görög katolikus magyarokhoz és szlovákokhoz vagy az ortodox lengyelekhez hasonlóan, helyet kapniuk a mindenkori nemzeti kánonban.

A külpolitikailag egészen az 1930-as évek közepéig messzemenően izolált, belső politikai, gazdasági és szociális krízisektől szenvedő magyar állam külpolitikája 1940-ig nem foglalkozott a moldvai csángó/magyar kérdéssel. Budapest nem volt ehhez megfelelő hatalmi helyzetben, a moldvai csángók témája más, nyíltan tárgyalt külpolitikai kérdéssel szemben másodlagos jelentőségű volt. Magyarország és az erdélyi magyar kisebbség politikai életének szereplői számára alig volt ismert a moldvai magyarok léte, és a magyarországi és az erdélyi magyar közvéleményben sem játszottak fontos szerepet.³ A magyar történelemtudomány és néprajz, valamint a nyelvészet is csak ritkán foglalkozott a moldvai magyarokkal kapcsolatos témákkal. Ez idő tájt a nemzetközi és román tudományos életben sem foglalkoztak ezzel a témával, néhány kisebb publikációtól eltekintve. Figyelemre méltó ez a tény, ha figyelembe vesszük a moldvai csángók nagy lélekszámát:

² Armin Heine 1986-ban megjelent műve elengedhetetlen a Mihály arkangyal légiója/Vasgárda helyének megértésében a román szellemtörténetben, valamint az európai fasiszmus különböző formáinak ismeretéhez (Arens–Bein 2003: 248–251).

³ Született egy példamutató részlettanulmány a revíziós politika és propaganda különböző formáiról: Kovács-Bertrand 1999.

az 1930-as román népszámlálás szerint számuk kb. 109 000, tehát a moldvai összlakosság közel 5-6 százaléka.

A moldvai csángók történetének és eredetének leírásához Iosif Petru Pal⁴ személyében először járult hozzá publikációval egy moldvai csángó származású, román identitású katolikus pap. Ebben az írásban, amely napjainkig fontos alapját képezi számos, nemzeti román oldalon született írásnak, vetették papírra először a moldvai csángók román, illetve latin eredetének gondolatát, mindezt az akkori időnek megfelelő tudományos színben feltüntetve. Az 1920-as évektől a román oktatásügyi miniszter, Angheliescu körül körvonalazódott a székelyek román eredetére vonatkozó dilettáns és tudománytalan konceptus, amit nemsokára a szomszédos csángókra is kiterjesztettek.

A csángókról szóló, a közvélemény által 1930-as és 1940-es években született munkák, majd az 1980-as években a Dumitru Mărtinas nevével fémjelzett, feltehetően a Securitate (román politikai rendőrség) környezetében létrejött munkák alapja ez a fent említett konceptus.

A Németország és Olaszország által kierőszakolt, 1940. augusztus 30-án született második bécsi döntéssel, aminek alapján Románia az 1920-as trianoni döntés értelmében a Magyarországtól megszerzett területek 40 százalékát ismét visszaadni kényszerült, egyik fél politikusai sem voltak elégedettek, ideológiai és pártpolitikai beállítottságuktól függetlenül. A második bécsi döntést inkább provizórikusnak tekintették, amit egy esetlegesen megváltozott európai hatalmi helyzetben újra lehetne tárgyalni. A román és magyar állam közötti fegyveres összecsapást 1940 augusztusa és 1944 augusztusa között csupán a Német Birodalom a két ellenséges államon gyakorolt hegemoniája akadályozta meg. A bukaresti és budapesti vezető körök számára világos volt ezekben az években, hogy egy, az ellenséges szomszéd állam elleni erőszakos cselekmény a német Wehrmacht általi megszállást és az erdélyi területek legalábbis nagy részének az ellenfélhez való csatolását jelentené. Ezenkívül mindkét állam elitje, a lakosságuk nagy részének támogatásával 1941 óta, a második világháborúban való aktív részvétellel, valamint nemzetiszocialista zsákmányoló és megsemmisítő politikával megpróbálta a lehető legnagyobb anyagi és területi hasznot húzni a Harmadik Birodalommal való szövetségből.

A Német Birodalom a Duna–Kárpátok területére vonatkozó gazdasági és politikai érdekeit 1944 nyaráig az Erdély-kérdés ügyes kijátszásával tudta fenntartani a két említett állam között.

Időközben – 1943-ban és 1944 elején a Nagykovácsi Kállay Miklós⁵ által vezetett nemzeti konzervatív magyar kormány megkísérelt kilépni a Német Birodalommal kötött szövetségből és különbékét kötni a nyugati hatalmakkal. A Kállay-kormány ezen fáradozásai, valamint a német hadgazdasági követelések megtagadása miatt 1944 márciusában a német csapatok harc nélkül megszállták Magyarországot, és kormányváltást erőszakoltak ki, amit a magyar politikai elit és társadalom inkább pozitívan ítelt meg.⁶ Az új, ideológiailag népi

⁴ Az ő tevékenységéhez lásd: Diaconescu 2005, Pozsony 2002: 104.

⁵ Kállay politikájához lásd: Matic 2002: 194–214, Kállay 1954: 66–406, Romsics 1995.

⁶ Alapvető a témához: Gerlach–Aly 2002, Matic 2002: 219–222.

irányultságú kormány berlini követének, Sztójay Döme cselekvési területe meglehetősen nagy maradt. Német oldalról Magyarország megszállásától az ország anyagi és humán erőforrásainak effektív és gyors kizsákmányolását remélték, amely a totális háború folytatásához egyre inkább szükséges volt (Ungváry 2006: 11, Matic 2002: 221–229, 238–244).

Az eddig, az ideológiatörténeti felépítését és társadalompolitikai céljait illetően nem eléggé kutatott *Legióállam* uralma alatt (1940 szeptembere és 1941 februárja között) (Heinen 1986, Hausleitner 2001: 374–376, Boia 2003: 245–246), valamint a Ion Antonescu marsall által vezetett fasiszta katonai diktatúra első fázisa során (1941 februárja és 1943 tavasza között) érték el Romániában a tetőpontját a zsidók, ukránok, magyarok és a Szovjetunióban, a megszállt területeken az orosz lakosság ellen elkövetett erőszakos cselekmények: tömeggyilkosság, jogfosztás és rablás (Heinen 1998: 169–198, Hausleitner 2001: 374–425). Emellett a román állam, a Harmadik Birodalomhoz és Magyarországhoz hasonló módon, a román népcsoportok Dél-Ukrajnából és Szerbiából való „hazahozatalán” fáradozott.

Antonescu marsall és az általa vezetett rezsim legkésőbb 1943 nyarára úgy látta, hogy a Német Birodalom elveszti a háborút, ezért a nyugati államokkal és a Szovjetunióval titkos tárgyalásokba igyekeztek bocsátkozni, hogy az átállás feltételeit és következményeit kifürkésszék.

Románia és Magyarország ezekben az években térség- és népességpolitikai konceptusok és projektek átvételével és továbbfejlesztésével *tényeket* igyekezett teremteni a Német Birodalomhoz hasonlóan (Heinen 1986, Heinen 1998: 168–198, Ungváry 2002–2003, Gerlach–Aly 2002, Ungváry 2006, Hausleitner 2001: 374–425).

1941 áprilisa és 1942 márciusa között Bárdossy László miniszterelnök (Matic 2002: 191–195, Romsics 1995), 1944 márciusa és augusztusa között Sztójay Döme nemzeti-szocialista miniszterelnök (Ungváry, Leichenraub, Matic 2002: 221–249, Gerlach–Aly 2002), valamint az 1944 októbere óta nyilaskeresztesek vezetése alatt álló a népnemzeti irányultságú magyar rezsim nagyon aktív volt ezen a területen. Ebben az időszakban történtek meg ezzel kapcsolatosan a 20. századi magyar történelem legnagyobb bűntettei:

1. A magyar hadsereg által civilek tömeges agyonlövésai a keleti fronton, az úgynevezett „partizánok elleni akciókban”. 1941 és 1942 között és 1944-ben közel 300 000 embert öltek meg (Ungváry 2002–2003: 127–165).
2. 1941 áprilisában ismét Magyarországhoz csatolt bácskai területekről, közel 28 faluból szerb telepeseket (dobrovoljácokat) és szerb őslakosokat üldöztek el (Völkl 1991).⁷
3. 1944 márciusától a magyarországi zsidó lakosság teljes jogfosztása, kifosztása és legyilkolása. Nagyrészt az Adolf Eichmann által vezetett SS-különítménnyel szorosan együttműködő Sztójay-kormány felelős irányítása alatt gyilkoltak meg a 600 000 magyarországi zsidóból 437 000 személyt, nagy részüket Auschwitzban. A zsidó

⁷ Bácska és Szerémség egy részének Magyarországhoz való visszacsatolásának (1941 áprilisától 1944 októberéig) története még pontosabb vizsgálatra vár.

lakosság kifosztásában Magyarország lakosságának nagy része, függetlenül nemzetiségi hovatartozásától, részt vett.⁸

Ezek mellett számos, különböző magyar népcsoportok áttelepítésére vonatkozó intézkedés is történt. Vizsgálatunk számára mindenekelőtt a kb. 13 000 bukovinai székely 1941 tavaszán történt áttelepítése fontos⁹. A 18. század utolsó negyedében Bukovina hat településébe telepített magyarokat – román–magyar megegyezés alapján – átköltöztették a korábban szerbek által lakott bácskai falvakba. A bukovinai németeket hasonló módon telepítették ki. Az áttelepítés célja az volt, hogy a népességi számarányokat a magyarok javára változtassák meg ezen a területen.¹⁰

A moldvai csángók Magyarországra való telepítésére vonatkozó magyar fáradozásokat is ebben a kontextusban kell értelmezni.

Már 1941–42-ben, a bukovinai székelyek áttelepítésével összefüggésben felmerült a népnemzeti ideológiájú, a Harmadik Birodalommal nagyon szoros viszonyban lévő Bárdossy-kormány részéről a még el nem románosodott moldvai csángók egy részének áttelepítése. A projektet nem sikerült Bárdossy hivatali ideje alatt, az 1941 márciusa és 1942 márciusa között véghezvinni. További akadály volt, hogy sok hadköteles moldvait besoroztak, és ezek, a román kormányhoz lojálisan, a román hadseregben küzdöttek a Szovjetunió ellen 1941. június 23-a óta. Számos, átköltözésre készen álló család nem akarta megtenni ezt a döntő lépést a családtagjaik nélkül (Vincze 2002: 59–63).

Fontos lenne kutatásokat végezni arra vonatkozóan, hogy Ion Antonescu milyen feltételek mellett egyezett volna bele a csángók áttelepítésébe, és hogy hová telepítették volna a csángókat. Éppen 1942-ben jelent meg Pal M. Iosif Petru műve, amelyben a csángók állítólagos román származását taglalja. Ez alatt bizonyára egy, a csángók áttelepítése ellen irányuló, a román közvélemény és a bukaresti kormány számára íródott művet kell értenünk.

A következő két évben, tehát Kállay miniszterelnöksége alatt, 1942 márciusa és 1944 márciusa között magyar részről kevés esemény történt a moldvai csángókkal kapcsolatos néppolitikai projektek ügyében. Kállay és a nemzeti konzervatív kabinetje és a kis, nem német-szimpatizáns politikai és szellemi elitből álló tanácsadó testülete rendkívül nehezen, csak Horthy segítségével tartotta magát hivatalában a radikalizálódott magyar közvélemény, a sajtó és a népnemzeti és antiszemita pártok uralta parlament részéről érkező éles kritikákkal szemben. Kállaynak a Harmadik Birodalommal kötött szövetségből való kilépésre vonatkozó kései fáradozásai és konok különbéke-tárgyalásai, amelyeket a nyugati hatalmakkal folytatott, végül is leváltásához és Magyarország Wehrmacht általi, a

⁸ Zsidó munkaszolgálatosok a magyar hadseregben témához: Gerlach–Aly 2002, Ungváry, Leichenraub, Ungváry 2002–2003: 145–148. Az 1944-es Észak-Erdélyhez: Matić 2002: 249–263, Stark 1997: 71–79, Horváth 2008

⁹ Számos, népességpolitikai, valamint 1919–1920-ban leválasztott terület visszaszerzésére irányuló tervezetet 1944 őszéig már nem tudtak véghezvinni (Romsics 1995, Ungváry: 2006). A korszak irányadó magyar politikusaírók jó forrásanyagot kínálnak: Kállay 1954, Bethlen 1985 és Henyey 1975.

¹⁰ A bukovinai németekkel összevetve lásd Mikecs 1943: 280 (térképpel), Hausleitner 2001: 366–374. A székelyekről lásd Vincze 2001–2004.

magyar közvélemény által inkább pozitívan, illetve egykedvűen fogadott megszállásához vezetett. A megszállás ellenére az új rezsim döntési szabadsága sok területen, főleg helyi szinteken megmaradt.

A magyarországi zsidók az auschwitzi haláltáborba deportálásának csúcspontja idejére – a deportálást magyar részről a Sztójay-kormány felelős posztjairól kezdeményezték és rendelték el –, 1944 júniusa és augusztusa közé esnek a moldvai csángók átköltöztetésére vonatkozó nagyarányú erőfeszítések. Számos hivatalos megkeresés érkezett a magyar miniszterelnöktől és a berlini magyar követségtől a Führer főhadiszállására, valamint a Külügyi Hivatalhoz. Az 1944. szeptember elejétől június végéig tartó időszakban a német oldalról történő akaratkinyilvánításnak bizonyítható folyamata – mint más, hasonló esetben is – a nemzetiszocialista népességpolitika egy kifejező példája. A Külügyi Hivatal, az SS-hivatalok, a Wehrmacht és a Délnémet Kutatórészleg munkatársai összehangoltan, néha pedig egymással versengve dolgoztak (Matic 2002: 232–249, 258–261). A moldvai csángók letelepítésének lehetséges helyszínéről magyar részről 1944 szeptemberéig nem született megegyezés. A zsidók meggyilkolása miatt elnéptelenedett észak-erdélyi és bácskai városok kerültek szóba ez ügyben.

A jövőben azt kellene vizsgálni, hogy a magyar oldalról milyen módon és milyen mélységben tudtak a moldvai csángó községekben propagandát kifejteni (Vincze 2002: 59–63, Pozsony 2002: 104–106). Keveset tudunk a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt egzisztenciálisan fenyegetett Antonescu diktátor állásfoglalásáról ebben a kérdésben.

1943-ban a iași-i püspök, Mihai Robu valószínűleg személyesen próbálta meggyőzni Antonescut a moldvai katolikusok román nemzethez való tartozásáról.¹¹

Az ismert történelmi-kulturális érvelési minták alapján zajló viták mellett a biológiai determinizmus eszméje is megjelent ebben az ügyben. Maria Bucur (2002), aki a két világháború közötti időszakban rasszantropológiai vizsgálatokat végzett Romániában, elkerülte ugyan a rasszista mozgalmakkal való közvetlen együttműködést, legalábbis a moldvai csángók ügyében ebből indulhatunk ki. Râmneanțu (1944), és Bucur (2002: 36–37, 136–137, 143–146),¹² román rasszantropológiai tézisei szerint azonban a csángók nagy része a vérvizsgálataik, valamint a szintén őáltala megállapított „területi kapcsolatok, hagyomány- és sorsközösség” alapján „román vérből származnak” (Râmneanțu 1944: 55–58).¹³

Nem világos számunkra, hogy a magyar politikai elitből ki értelt az áttelepítés mellett, illetve az ellen, és hogy ki foglalkozott egyáltalán ezzel a kérdéssel.¹⁴ Fontos lenne ebből a szempontból megvizsgálni az erdélyi magyarok álláspontját, valamint a különböző át-

¹¹ Megtalálható a iași-i egyházmegye honlapján. (<http://www.ercis.ro/index.asp> 19. 11. 2007). Az egyházmegye püspökeiről írt rövid életrajzok szerzője Alois Moraru.

¹² További tanulmányok és összefüggések: Diaconescu 2003.

¹³ Az említett munka „eredményeit” még ma is idézik, és felhasználják a nacionalista román szervezetek népnemzeti irányultságú pamfletein.

¹⁴ Újabbán lásd: Vincze 2002–2004.

telepítési variációk után kutatni. Kérdés, hogy a nyelvileg, illetve identitás alapján már teljesen elrománosodott moldvai csángókat is át akarták-e telepíteni Magyarországra.

A kárpáti és fekete-tengeri front 1944. augusztus 20-i összeomlása miatt bekövetkezett Románia kormányváltása és átállása. Ez és számos moldvai csángó település a Vörös Hadsereg általi megszállása minden tervet ellehetetlenített.

A Sztójay-rezsim 1944. augusztus 29-i bukása és a Vörös Hadsereg gyors erdélyi és magyarországi előrenyomulása miatt a háború végéig magyar oldalról megszűnt a csángókérdés aktualitása.

A moldvai magyarok 19. és 20. századi történetének kutatását a hasonlóan strukturált etnográfiai csoportokkal összehasonlítva kellene folytatni. Az ilyen összehasonlító kutatásokat eddig elhanyagolták. Ezenkívül szükséges lenne a moldvai csángók történetét az összmagyar és román múlt vizsgálatának fényében és kérdésfeltevéseiben kutatni.

A következőkben megkíséreljük az áttelepítésekkel kapcsolatos német tevékenységet megvilágítani. 1939-ben a *Népek Délkeleten* újság hasábjain jelent meg Hans Friedrich A *csángómagyarok* című írása (1939). Ebben a szerző erős kritikával foglal állást a moldvai csángókkal foglalkozó, legfrissebb magyar publikációkkal szemben. A csángók eredetét és múltbeli helyzetét illetően Hans Friedrich egyetért a magyar szerzőkkel, és megértést mutat a moldvai csángókkal kapcsolatos magyar ambíciók iránt, de Magyarország nemzetiségi politikáját élesen bírálja. A csángók helyzetét a szatmári svábokéhoz hasonlítja, akiknek a magyar etnikumba történő asszimilációja a németek nagy erőfeszítései ellenére már előrehaladott állapotban volt (Friedrich 1939: 324, 327). Mindkét csoportot az „ingadozó népcsoport” kategóriájához rendeli hozzá.¹⁵ Friedrich a következőket veti a magyarok szemére: „A magyarságból kiszakadt népcsoportokhoz való viszonyulás más, hasonló helyzetben lévő népességre vonatkozó véleményt is meghatározhatná” (Friedrich 1939: 324). Ez azonban nem vonatkozik erre a helyzetre, mivel a magyarok úgy vélték, hogy a saját kisebbségeik nem saját akaratukból kerültek a szomszédos országokba, ellentétben a magyarországi németekkel. Ezért a hasonló bánásmódról szó sem lehet. Friedrich hangsúlyozza, hogy a csángómagyarok Moldvában ugyanolyan helyzetben vannak, mint a magyarországi németek, ezért a magyarok követeléseinek legitimitása megkérdőjelezhető. Eddig német szerzők alig foglalkoztak a moldvai magyarokkal. A megemlített csángókérdéssel foglalkozó magyar írásokat önkényesen válogatták a széles közvélemény számára írt publicisztikából (Domokos 1939, Szvoboda 1939). Annál érdekesebb számkra megállapítani, hogy néhány e nem éppen jelentős írások közül sokszorosított példányban, a bécsi fordítóiroda fordításában áll rendelkezésünkre.¹⁶ Feltételezhetjük tehát, hogy Friedrich publikációja mögött befolyásos körök álltak, akik a magyar írások legalábbis átnézését és fordítását el tudták rendelni a bécsi fordítóirodának. Hogy az ún. „P. Iroda” milyen módon folyt bele a nemzetiszocialista népességpolitikába, azt Fahlbusch

¹⁵ Beck R. 1938-as vizsgálata irányadó e témában.

¹⁶ A Szólgát feladatainak karakteréről lásd Fahlbusch 1999: 273–276.

részletesen leírja (Fahlbusch 1999: 626). A Bécsi Publikációs Iroda az olyan irodák sorába tartozott, amelyek a Német Nemzeti Kutatórészlegek közé tartoztak, s egy-egy hozzájuk sorolt régió népesség- és határkérdéseivel foglalkoztak. Bécsben, a Délkelet-európai Kutatórészleg székhelyén ismert tudósok vezetésével a Délkelet-Európa-kutatás keretében anyagot gyűjtöttek a régió országaiból. A „gyűjtés” magában foglalta az elfoglalt országok könyvtárállományának kirablását is (Fahlbusch 1999: 632). A szolgálati iroda vezetője Wilfried Krallert statisztikus és népességtudománnyal foglalkozó SS-főhadnagy volt. A *Publikációs Iroda, illetve Ügyosztály* információi a külügyi hivatalt, illetve a gazdasági osztályt szolgálta, de az NS élettér-politikájának véghezviteléhez is segítséget nyújtott, beleértve az etnikai tisztogatásokat is.¹⁷ A *Publikációs Iroda, illetve Ügyosztály* fő feladata az volt, hogy a megfigyelt országok sajtójából fordítsanak. Ehhez jött még egy sor fénymásolt cikk, amelyek hosszabb tanulmányok fordításait tartalmazták. A sorozat 330 füzete, amelyekhez a fent említettek (Domokos 1939, Szvoboda 1939) is tartoznak, 2006-ig az osztrák Kelet–Délkelet-Európa Intézet birtokában voltak Bécsben.¹⁸ Fahlbusch szerint a cikkek és könyvek kiválasztása a fordítók joga volt, akik nem a *Publikációs Iroda, illetve Ügyosztályon*,¹⁹ hanem az egyes országokban maguk dolgoztak. Valószínűbbnek tűnik számunkra, hogy emellett közvetlen gyűjtőfeladatokat is elrendeltek bizonyos kérdéskörök kidolgozása érdekében. Jelen eset vélhetően ezt példázza. Friedrich tanulmánya az Otto Brunner által kiadott *Népek Délkeleten* című újságban jelent meg, ami nagyon közel állt a Publikációs Irodához, és ahol mindig olyan cikkek jelentek meg, amelyekhez a P. Irodának több-kevesebb köze volt (lásd: Fahlbusch 1999: 633, 387). A magyar fordításért Franz Basch és Anton Taffern volt felelős, a román fordításért a nagyszebeni Brukenthal-Múzeum igazgatója, Rudolf Spek. A Publikációs Iroda mellett mindenekelőtt „Dr. Ronnenberger szolgálati hely” fordult elő a legtöbbször, amit Franz Ronnenberger vezetése alatt állt – órála is nevezték el –, akit az NS-rezsim kutatással és sajtómunkálatokkal bízott meg.²⁰ Több funkciója is volt, többek között a SS-nél és az SD-nél töltött be fontos tisztséget, 1936 óta a külföldi és a külföldi német sajtó rendszeres megfigyelésével foglalkozott. Ronnenberger tapasztalata odáig hatott, hogy szolgálati helyét összevonták a bécsi P. Irodával, így ő annak helyettes vezetője lett. A sajtóhírek csak nyíltan látható része volt a tevékenységének. Meglehetősen rövid idő alatt sikerült munkatársainak egész Délkelet-Európát mindenekelőtt német származású informátorokkal behálózniuk. Az informátorok részben ügynökként is tevékenykedtek. A világháború miatt felértékelődtek a délkelet-európai országokból származó részletes információk. Új határokat húztak,

¹⁷ A feladatok rendkívül széles köre a részt vevő tudósok mai megítélését megnehezíti. Fahlbusch elhelyezése ebben a kérdésben vitatott. Publikációs használata közben néhány fontos recenzio (pl. Böhm 2000) elengedhetetlen, mivel éppen az értékelő részeknél félrevezető tárgyi hibákat ejt (amelyek az ilyen jellegű, áttekintő műnél aligha kerülhetők el).

¹⁸ Bécsen kívül még a Szövetségi Archívumban is található hivatali nyomtatványokból álló gyűjtemények, amelyek különböző publikációs irodák fordításait, mindenekelőtt bizalmas tanulmányokat tartalmaznak.

¹⁹ Mint például a Dahlemi Publikációs Irodánál. Ehhez lásd: Publikáció Iroda Dahlem 2003.

²⁰ Ronnenberg a nemzetiszocializmusban játszott szerepéhez lásd Heinelt 2002.

népcsoportokat telepítettek át, ezek számára gyakran a publikációs irodák munkái voltak mérvadóak.

1944 júniusában a magyar miniszterelnök, Sztójay meglátogatta Hitlert főhadiszállásán. Ez alkalommal a Moldvában élő magyarokkal kapcsolatos feljegyzéseket adott át.²¹

Sztójay kifejezte a kívánságát arra vonatkozóan, hogy ezeket az embereket teljesen vagy részben Magyarországra szeretné telepíteni. Alkalom nyílta ennek lebonyolítására abban az esetben, ha hadászati okokból Moldvát ki kellene üríteni. Egy hasonló kérését közvetített Ricsó-Uhlarik kormánybiztos a kelet-magyarországi német parancsnoki stábjának parancsnokának.²²

A feljegyzések szerint kb. 100 000 csángó található a front közvetlen közelében, ebből 32 000 Románvásár körzetében, valamint 47 000 Bákó körzetében. A csángók a tőlük nyugatra eső székelyföldi szomszédaiikkal állandó kapcsolatban vannak, így a magyar közvélemény folyamatosan értesül a helyzetükről, és aggódik miattuk. Mivel a magyar kormány menekültcsoportok, közöttük számos román Magyarországon való átutazását segítette, a közvélemény azt várja, hogy gondoskodjanak a veszélyeztetett moldvai magyarokról is. A román kormánnyal való megegyezésre kevés kilátás van, mint ahogy azt Zellner vezérőrnagy is megállapította.²³ „A kérdés nehézsége abban rejlik, hogy a román kormány felfogása szerint a moldvai magyarok/csángók nagy részét románának kell tekinteni. Ez olyan körülmény, ami a magyar és a román kormányzatok közötti megegyezést rendkívül megnehezíti, sőt talán lehetetlenné teszi.”²⁴ Ezt figyelmen kívül hagyva a magyar kormány ragaszkodott a német szolgálati irodák diplomáciai támogatásához. Románia már amúgy sem tudott volna több menekültet fogadni, Magyarországon viszont „fennáll a szükségessége annak, hogy a zsidóktól megszerzett birtokokra parasztokat kell telepíteni, amivel nemcsak az ország gazdasági, de katonai ereje is növekedne, mivel a moldvai magyarokat be lehetne sorozni a bolsevikok ellen harcoló magyar csapatokhoz”.²⁵

A német hatóság részéről kilátásba helyezték, hogy a romániai német követek által ki-puhatolják a magyar javaslatok kivitelezhetőségét, majd a magyar kormánynak rövidesen választ adnak.

Közben a külügyi hivatal különböző részlegei és más szolgálati irodák megkíséreltek rövid idő alatt a lehető legtöbbet megtudni a moldvai csángókról.²⁶ A cél nyilvánvalóan az volt, hogy objektív információkat szerezzenek az „etnikai és vallási jegyeikről, lélekszámukról és a szubjektív nemzeti hozzáállásukról, valamint a velük kapcsolatos román bánásmódról”.²⁷

A német hadi vezetéshez július 12-én egy írás érkezett dr. Gredlertől, amelyben a lényegyet illetően egyetért a magyar adatokkal, és technikailag könnyen kivitelezhetőnek

²¹ 15.,16., 17. sz. források

²² 17. sz. forrás

²³ 17. sz. forrás

²⁴ 16. sz. forrás

²⁵ 16. sz. forrás

²⁶ 12., 13., 11. sz. források

²⁷ 13. sz. forrás

tartja az áttelepítést.²⁸ Az Inland II-es részleg azonban egy írást fogalmazott meg, amelyben a korábbi áttelepítési akciókat kritikus fénybe helyezte.

„Az 1941-es évben a magyar kormányzat a csángókat egy visszatelepítési akció keretében Bácskába költöztette. Bukovinából 4000 családot, tehát körülbelül 16 000 lelket telepítettek le három és fél hónap alatt 35 000 kataszteri holdra, földdel és házakkal, valamint a szükséges állatállománnyal. A betelepítés 28 egykori dobrovoljac településre történt, ahol a szerbeket földjüktől és lakásuktól megfosztva, állítólag meglehetősen kemény eszközökkel kergették el. A csángók nagy része 8 kat. hold termőföldet és egy lakóházat kapott. Mivel nagy részük rossz földműves, módszereik a bácskaiakétól eltérőek, jelentős visszaesés jelentkezett a földművelési teljesítményben a csángók által lakott falvakban.”²⁹ „A bácskai magyarság számaránya ezen akciókon keresztül körülbelül 6%-al növekedett meg, áll a híradásokban.”³⁰

Az információs helyzet jelentősen javult, ezzel párhuzamosan azonban nyilvánvalóvá váltak a lehetséges nehézségek technikai és diplomáciai oldalról egyaránt. A bukaresti német követség ezt a következőképp látta: „A Moldvában élő magyar népességtöredék magyar anyaországba való visszavezetésére vonatkozó kívánságot az itteni külügyi biztos is megemlítette nekem. Amennyiben kitudódik ez a javaslat, román oldalról bizonyára magyar ellenreakcióként fogják fel, Antonescu marsall a Führernek tett azon javaslatával szemben, miszerint a moldvai román lakosságot a Székelyföldön keresztül román területre kellene visszatelepíteni. A román kormányzat aligha barátokozik meg a magyar tervvel: mindenekelőtt azzal a kifogással kell román részről számolni, hogy a kérdéses magyar lakosság részében egy időközben teljesen elrománosított csoportról van szó. Itt kell megjegyezni, hogy a felelős, helyi német szervek Moldvának ezen részében nem állapítottak meg számban megközelítőleg sem akkora magyar népességet, amekkorát a magyar részről tett megállapítások említenek. A Bécsi Publikációs Iroda által kiadott, 1941-es népességszámlálás adatai szerint Bákó körzetében 2180 magyart említ, szemben 289 000 románnal, Roman körzetében pedig 969 magyart, 170 000 románnal szemben. A Krallert-féle nemzetiségi térkép alapján is hasonló a benyomásunk.”³¹

A Wilfried Krallert-féle P. Iroda által hozott információanyag megbízhatónak bizonyult. A titkosnak aposztrofált 1941-es népszámlálási adatok, amelyeket Krallert 1943-ban publikált (Krallert 1943),³² valamint az általa készített etnikai térkép (Krallert 1941)³³ kérdésessé tette a magyar számadatokat.

A diszkrepanciát az is magyarázza, hogy ezt a csoportot a magyarok és a románok is egyaránt a saját nemzetükhöz tartozónak vélik, a német néprajzosok által azonban „ingadozó népességnek” tekintik őket.³⁴ A német fél számára ebből az a nehézség származik,

²⁸ 3. sz. forrás

²⁹ 2. sz. forrás

³⁰ 2. sz. forrás

³¹ 1., 8. sz. források

³² Krallert nemzetiszocialista karrierjéhez lásd Fahlbusch 1999: 257–258.

³³ A Moldvára vonatkozó áttekintés: Kraller 1941: 12. Az anyag jellegéhez lásd Fahlbusch 1999: 637f.

³⁴ 1. sz. forrás (Beck 1938).

hogy nehéz mindkét fél számára kielégítő megoldást kínálni. Mindez tükröződik a külügyi hivatal javaslatában: „Ilyen körülmények között nagyon nehéz olyan megoldást találni, amely mindkét fél részére elfogadható lenne; egy ilyen kérdésfelvetés feltehetően tovább terhelné a magyar–román kapcsolatot, német közvetítés esetén a felelősség ránk hárulna. Ezért az Inland II-es csoport azt javasolja, hogy a magyar kormányzattal szemben azt az álláspontot kellene elfoglalni, miszerint jelen pillanatban kerülni kellene mindenféle népességmozgást Moldvában, mivel ez azt a látszatot keltené, hogy a moldvai frontot nem tartjuk stabilnak. Azonnali fontossággal bír viszont, hogy a moldvai parasztok körében nem szabad nyugtalanságot szítani, hogy a háború szempontjából fontos mezőgazdasági munkálataikat továbbra is elvégezhessék”.³⁵

Berlin ennek szellemében írt levelet küldött augusztus 3-án a budapesti német követ-ségnek.³⁶

A döntés-előkészítésben Wilfried Krallert nem csak a publikációival vett részt. Krallert személyesen utazott Berlinbe, és a csángókérdéssel kapcsolatos anyagot vitt magával. Ezekkel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a magyar anyagokkal szemben ennek nincs sem kulturális, sem politikai kapcsolata a magyar állammal. „A csángókat az identitás-vesztésük jelenlegi állapotában aligha lehet magyar népességnek nevezni”.³⁷

Azonban nem csak a Krallert-féle anyag volt segítségére a külpolitikai döntéshozók-nak. 1944. augusztus 10-én a Külügyi Hivatal adott le egy kritikus hangvételű jelentést: „Szükségtelennek látszik, hogy a Birodalmi Kormányzat magára vegye azt a kellemetlenséget, hogy a moldvai csángók áttelepítésére vonatkozó magyar kérést elutasítsa. Ha ez a kérés különböző okok miatt teljesíthetetlen, meg kellene próbálnunk az elutasítás kényelmetlen szerepét a románokra hárítani. Az Inland II. által javasolt ürügyeket és kifogásokat – melyek szerint a visszatelepítés nem időszerű, illetve hogy azt nem indokolja a jelenlegi háborús helyzet – sem értenék meg a magyar részről, főleg miután a románok a moldvai lakosságukat nemrég a Székelyföldön keresztül vissza tudták telepíteni. Végezetül ha a kelet-európai országoktól maximális háborús erőfeszítéseket várunk, legalább a kisebb problémáik és kívánságaik iránti érdeklődés látszatát kellene hogy fenntartsuk, mintha rájuk is gondolnánk, és nem csak magunkra.”³⁸ Így az 1930-as román népszámlálás adatai alapján egészen direkt módon kérdőjelezi meg Krallert adatait: „ami szerint Moldvában közel 110 000 római katolikus él, ezekből az összeírás során közel 21 000 személy vallotta magát magyarnak és majdnem 24 000 személy magyar anyanyelvűnek.”³⁹ A csángók magyar, illetve román etnikumhoz való tartozásához is csatolt megjegyzést a részleg: „A román küldöttség jelentésében megemlíti Antonescu marsall kívánságát, miszerint a moldvai román lakosságot szeretnék a Székelyföldön keresztül román területre

³⁵ 1. sz. forrás

³⁶ 20. sz. forrás, 4.

³⁷ 14. sz. forrás. Krallert, aki politikai okokból inkább a Romániával való szövetséget részesítette előnyben Németország számára, mint a Magyarországgal valót, itt rámutat a moldvai és a bukovinai magyarok közötti különbségekre.

³⁸ 4. sz. forrás

³⁹ 4. sz. forrás

visszavezetni. Magyar állítás szerint ezt a kívánságot már teljesítették (lásd a budapesti küldöttség június 27-ei, 2380-as számú jelentését). Ha már a visszatelepítés megtörtént, felmerül a kérdés, hogy a kérdéses magyar néptörödéket, amely a román kormányzat szerint teljesen elrománosodott népesség, miért nem csatolták a visszatelepítésre kerültekhez. A román kormányzat viselkedése arra enged következtetni, hogy nem tekintik románoknak a csángókat. Ilyen körülmények között nem vitatható a magyar kormányzat érdeklődésének jogos volta, főleg egy olyan néptörödék iránt, amelyet román részről hátrányosan kezelnek és amelyet a front bizonyos változása után a bolsevikoknak kiszolgáltatnának.”⁴⁰ Ezért az Inland II-es részleg azt javasolja, hogy a bukaresti követséget utasítsák, hogy támogassa a csángók áttelepítését a román kormányznál.

A két szolgálati iroda konkurálása az írások hangvételében tükröződik. A IVb Politikai Részleg kritikus állásfoglalása nem maradt megválaszolatlanul. Az Inland II. pontról pontra igazolta állításait.⁴¹

Időközben a csángókra vonatkozó anyagok száma tovább nőtt. Most már a fordítószolgálat munkáját is szisztematikusan kiértékelték. Ismét kezünkbe került Hans Friedrich tanulmánya, a benne felhasznált fordításokkal együtt.⁴² Ezt az anyagot a Külügyi Hivatal számára egy négyoldalas jelentéssé formálták (Szvoboda 1939, Domokos 1939). A bevezetőben a szerző megállapítja, hogy a csángókérdésben csak magyar munkák jelentek meg, románok nem. Tény, hogy a román publikációk száma messze alulmarad a magyarokkal szemben, de a 40-es években már rendelkezésre álltak. Éppen ebben az időszakban jelentkezik először az új román elit a moldvai csángók köréből különböző publicisztikákban, még ha csak moldvai egyházi lapokban.⁴³ A fordítószolgálat feltehetően nem jutott hozzá ezekhez a publikációkhoz. A legtöbb német szakvéleményen érezhető a magyar, valamint a külföldi német propaganda és tudományos irodalom befolyása. Magyarországon a szerzők már a háború elejétől kezdve megkísérelték gondolataikat német nyelven is közölni. Németország és Magyarország tekintetében egyaránt nagy jelentőséget kell tulajdonítani egy magyar szerzőnek. A publicisztika területén egyre többször fordult elő Alexander Baumgartner, illetve Baumgartner Sándor neve. (Álnévként a Besenyő Sándort, illetve Siculus Versust is alkalmazta.) A iași-i papi szeminárium egykori tanára a magyar kormány informátora és a német Abwehr (elhárítás)⁴⁴ ügynöke volt, de eközben vélhetően a német sajtót is figyelte (Romsics 1995: 276). A fordítóiroda B. S. szignóval ellátott tanulmánya valószínűleg tőle származik⁴⁵. Feltehetően ő a vezérkarnak átnyúj-

⁴⁰ Ehhez lásd ugyanott a 18-as forrást is.

⁴¹ 18. sz. forrás

⁴² Lásd fent, Friedrich 1939.

⁴³ Diaconescu számos bizonyítható passzust megnevez. A iași-i püspökség folyóirata, a *Lumina Creștinului* cikksorozatot jelentetett meg a moldvai katolikusokról szóló felfogásokról.

⁴⁴ Az 1930-as népszámlálás adatainak pontos értelmezéséhez lásd: Baumgartner Sándor külügyi sajtóelőadó kimutatása (Baumgartner 1940), Romsics 1995: 276–290, Vincze 2001–2004 -es publikációjában is találunk tőle származó híradást. Ugyanitt: 82. oldal 8. sz. forrás, 85. oldal 9. sz. forrás

⁴⁵ 10-es forrás borítója. Emellett az 1940-ben Budapesten németül megjelent füzet, a *Magyar sors Moldvában* is fontos volt.

tott memorandum szellemi atyja is.⁴⁶ Ez utóbbi egy optimista vélekedéssel végződik: „A Bukovinában élő magyarság hazatelepítése, amely 1941-ben történt, felkeltette a moldvai „csángómagyarok” érdeklődését is. Az elmúlt két évben 75, Bákó megyei család érkezett különböző utakon Magyarországra, és telepedett le itt. Az otthonmaradt családtagjaik leveleiből kitűnik, hogy ők is szeretnének áttelepülni. A román kormányzat tudomást szerzett a moldvai „csángómagyarok” előkészületeiről, és – a kivándorlást megakadályozandó – oly módon korlátozta mozgásszabadságukat, hogy egymás között se érintkezhessenek. Az utóbbi hetekben Magyarországra szökött »csángók« híradásai szerint körülbelül 50 000 lélek önkéntes hazatérével lehet számolni, ha lehetőséget biztosítanak számukra.”⁴⁷ A Külügyi Hivatalnak leadott négyoldalas jelentésben azonban megállapították, hogy a csángók elrománosítása már messzemenően lezárult.⁴⁸

Így végül is nem teljesen világos, hogy a moldvai csángókat miként kell megítélni, és hogy a német szolgálati irodáknak támogatni, vagy akadályozniuk kellene a magyar törekvéseket. Az is vitatható, hogy a politikai döntéshozatal számára fontos volt-e az, hogy az érintett népcsoportról pontos kép szülessen. Ezt a kérdést nyitva kell hagyni, mivel a 09. 07-ei dátummal ellátott széljegyzet az egész akciót a következőképpen zárja le: „Az események által meghaladva.”⁴⁹

A feliratok 1944. június 18-án kezdődtek, így az áttelepítésekre vonatkozó próbálkozások nem egészen három hónapig tartottak. Német oldalról a Külügyi Hivatal, a Wehrmacht, az SS, a magyarországi megszálló hivatalok, a német kémszervezet több részlege dolgozott az ügyön, csakúgy, mint a Délkeleti Német Kutatóközösség/Intézet bécsi publikációs ügyosztálya, amely sokévi gyűjtőtevékenységére hagyatkozni lehetett e munka során.

Következtetések

Hogyan viszonyultak maguk a csángók az áttelepítés gondolatához? A forrásokból csak halvány képet kapunk erről. Az eddig megismert vallomások szinte kizárólag a bukovinai telepesektől származnak.⁵⁰ Nyílt vitára nem került sor, a kollektív véleménynyilvánításra nem nyílt lehetőség, hiszen a csángó közösség eszméje is nagy részben a publicisztika és a kutatás terméke. Ebből a szemszögből vizsgálva Mikecs László magyar faluszociológus – aki az 1940-es években népi/népnemzeti agitátorként tevékenykedett Magyarországon és Moldvában – munkáját is kritikával kell szemlélnünk.

Egy Európában modern nemzettudat előtti identitással rendelkező csoport nemzet-hez való csatlakozása önmagában ellentmondásos. Egyedül azok a személyek tudtak eb-

⁴⁶ 19-es forrás. Itt a hatásai érthetetlené válnak.

⁴⁷ Ugyanitt 6–4.

⁴⁸ 5. sz. forrás, 3.

⁴⁹ 5. sz. forrás, 1.

⁵⁰ Forrás és irodalom: Vincze 2001–2004. A moldvaiakhoz lásd: Forrai 1994, Gazda 1993: 97–130.

ben az értelemben állást foglalni, akik tulajdonképpen már nem voltak csángók, hanem a magyar vagy a román nemzethez csatlakoztak. Az „ingadozó népcsoport” státusában található lakosság feltehetően a közmondásban szereplő „hontalan paraszthoz” hasonlóan viselkedett volna. Ezt a viselkedésmintát az ún. „határvidéki népességeknél” lehet gyakran megfigyelni. Jellemző stratégiája a felsőbbség előtt a lehető legnagyobb mértékben oktalannak mutatkozás, az olyan kijelentések elkerülése, amit esetleg később megbánnának. Vincze megfogalmazásában (Vincze 2002): „Több mint 40 000 ember él ott a pokol tornácán, ahonnan bármikor szívesen eljönne ide, ha tehetné” – valószínűleg nem érthető tipikus kinyilatkoztatásnak, mivel ez valószínűleg a frontközeli állapotra értendő. A csángók ellentmondás nélkül küzdöttek a román hadseregben, függetlenül attól, hogy az melyik oldalon állt. Az extrém módon nacionalista katolikus egyház által támogatott, a román nemzetbe való előrehaladott asszimilálódásuk (mint ahogy ezt a német szolgálati irodák meg is állapították) alapján nem valószínű, hogy egy felszólítás az önkéntes áttelepülésre a csángók körében követőre talált volna. Mindenesetre az 1940-es években volt néhány falusi pap és néhány világi, politikai szereplő, akik megpróbálkoztak a korabeli magyar identitás-mintába integrálódni. Ezek a személyek az áttelepítéssel kapcsolatos próbálkozások támogatóiként jelennek meg név szerint a magyar és a román forrásokban.⁵¹

A csángó lakosság saját identitására vonatkozó kérdései mind a mai napig nem tűnnek teljes mértékben megválaszoltnak. Legbiztosabbnak számukra a vallási hovatartozás tűnik mind a mai napig, amelynek hátterében erőteljes elrománosítási folyamat zajlik.

Az 1930-as évektől kezdve nő azoknak a száma, akik keresik a helyüket a román nemzetben, mindeközben azonban katolikusok szeretnének maradni. Ezzel kapcsolatban egyre gyakrabban merül fel az agresszív nacionalizmus jelensége,⁵² amely magában foglalja a saját gyökerek megtagadását is.⁵³

Szakirodalom

ARENS, Meinolf – BEIN, Daniel

2003 *Katholische Ungarn in der Moldau. Eine Minderheit im historischen Kontext einer ethnisch und konfessionell gemischten Region. Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte* 54. (2) 213–269.

BAUMGARTNER, Alexander

1940 *Ungarisches Schicksal in der Moldau*. Budapest
BECK, R.

⁵¹ Lásd Vincze 2001–2004: 20, valamint néhány általa szerkesztett forrás, ugyanitt a 75. oldaltól.

⁵² A fent említett vonal képviselője Dumitru Mărtinaș 1985-ben megjelent, számos nyelven, több kiadást is megért publikációja.

⁵³ A jelen helyzettel örvendetesen sok irodalom foglalkozik, ami a csángó identitást illeti: Tánzos 1999: 119. Hogy ezek milyen mértékben egyeztethetők össze a kérdéses korról, tisztázatlan maradt.

- 1938 *Schwebendes 1938: Volkstum im Gesinnungswandel. Eine sozialpsychologische Untersuchung.* Stuttgart
- BENDA Kálmán
- 1988 Die Moldau Ungarn (Csángó) im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Südostforschungen* 47. München, 37–86.
- 1989 *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467–1706).* II. Magyarságkutató Intézet, Budapest
- BETHLEN István, count
- 1985 *Hungarian Politics during World War Two.* (Studia Hungarica, 27.) Edited by BOLZA COUNTESS, Ilona. R. Trofenik, München
- BÖHM, Hans
- 2000 Magie eines Konstruktes. Anmerkungen zu M. Fahlbusch „Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik?“ *Geographische Zeitschrift* 88. (3–4) 177–199.
- BOIA, Lucian
- 2003 *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft.* (Studia Transylvanica, 30.) Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien
- BUCUR, Maria
- 2002 *Eugenics and Modernization in Interwar Romania.* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh
- DIACONESCU, Marius Gheorghe
- 2005 A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között. In: POZSONY Ferenc – KINDA István (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–20.
- DIÓSZEGI László (ed.)
- 2002 *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and present of the Hungarian Csángós in Moldavia.* Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation, Budapest
- DOMOKOS Pál Péter
- 1939 *A moldvai magyarság.* Budapest
- FAHLBUSCH, Michael
- 1999 *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945.* Nomos Verlag, Baden-Baden
- FORRAI Ibolya (szerk.)
- 1994 *Csángók a XX. században. Élettörténetek. Néprajzi Közlemények XXXIII.* Néprajzi Múzeum, Budapest
- FRIEDRICH, Hans
- 1939 Die Csango-Madjaren. In: *Volkstum im Südosten.* Luser, Wien, 323–329.
- GAZDA József
- 1993 *Hát én hogyne siratnám. Csángók sodró időben.* Szent István Társulat, Budapest
- GERLACH, Christian – ALY, Götz
- 2002 *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944–1945.* Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart–München

HAUSLEITNER, Mariana

2001 *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918–1944.* (Südosteuropäische Arbeiten, 111.) R. Oldenbourg, München

HAUSLEITNER, Mariana (hrsg.)

2001 *Rumänien und der Holocaust. Zu den Massenverbrechen in Transnistrien 1941–1944.* (Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa, 10.) Berlin

HEINELT, Peer

2002 *Portrait eines Schreibtischtäters. Franz Ronneberger (1913–1999). Medien und Zeit, Kommunikation in Vergangenheit und Gegenwart* 17. (2–3) 92–111.

HEINEN, Armin

1986 *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus.* (Südosteuropäische Arbeiten, 83.) R. Oldenbourg, München

1998 *Ethnische Säuberung. Rumänien, der Holocaust und die Regierung Antonescu.* In: ZACH, Krista (hrsg.): *Rumänien im Blickpunkt.* München, 169–198.

HENNYEY Gusztáv

1975 *Ungarns Schicksal zwischen Ost und West. Lebenserinnerungen.* (Studia Hungarica, 10.) Mainz, München

HORVÁTH, Franz Sz.

2008 *Der Holocaust in Nordsiebenbürgen 1944.* In: *Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte* (megjelenés előtt)

2008 *Zwischen Anpassung und Ablehnung. Die politischen Strategien der Siebenbürger Ungarn zwischen 1918 und 1940.* (Studia Hungarica, 50.) Mainz, München

KÁLLAY, Miklós von

1954 *Hungarian Premier. A personal account of a nation's struggle in the second world war (Memoirs).* Oxford–London

KOVÁCS-BERTRAND Anikó

1997 *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedenvertrag von Trianon 1918–1931.* (Südosteuropäische Arbeiten, 99.) R. Oldenbourg, München

KRALLERT, Wilfried

1939 *Geschichte und Methode der Bevölkerungszählungen im Südosten. 1. Rumänien.* In: *DArchLandesVolksforschung* 3. 489–508.

1941 *Die Bevölkerungszählung in Rumänien. Schriften der Publikationsstelle, Wien nur für den Dienstgebrauch.* Selbstverlag der Publikationsstelle, Wien

1941 *Volkstumskarte von Rumänien.* 44 Blätter im Maßstab 1:200.000

MĂRTINAȘ, Dumitru

1985 *Originea ceangăilor din Moldova.* Editura Științifică și Enciclopedică, București

MATIC, Igor-Philip

2002 Edmund Veessenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik. (Südosteuropäische Arbeiten, 114.) R. Oldenbourg, München = *Südosteuropäische Arbeiten* 114.

MIKECS László

1942 Ursprung und Schicksal der Tschango-Ungarn. In: *Ungarische Jahrbücher* 23. 247–280.

PAL, M. Iosif Petru

1942 *Originea catolicilor din Moldova și Francisceanii păstorii lor de veacuri*. Săbăoani–Roman

POZSONY Ferenc

2002 *Ceangăii din Moldova*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj

2002 Church Life in Moldavian Hungarian Communities. In: DIÓSZEGI László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and present of the Hungarian Csángós in Moldavia*. Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation, Budapest, 83–116.

RÂMNEANȚU, Petru

1944 *Die Abstammung der Tschangos*. Centrul de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvani, Sibiu

ROMSICS Ignác

1995 *István Bethlen, a great conservative statesman of Hungary 1874–1946*. (East European Monographs, 424.) Columbia University Press, New York

STARK Tamás

1997 Hungarian Jewry at the time of the Holocaust and after the War. In: von PLASCHKA, Richard G.– HASELSTEINER, Horst – SUPPAN, Arnold – DRABEK, Anna M. (hrsg.): *Nationale Frage und Vertreibungsproblematik in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1948. Aktuelle Forschungen*. (Zentraleuropa Studien, 3.) Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 71–79.

SZVOBODA Béla

1939 Magyarok Moldvában. *Egyedül vagyunk* 2. (6)

TÁNCZOS Vilmos

1999 *Aufgetan ist das Tor des Ostens. Volkskundliche Essays und Aufsätze*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

UNGVÁRY Krisztián

2002–2003 Die ungarische Besatzungstruppe in der Sowjetunion 1941–1942. In: *Ungarn Jahrbuch* 26. 127–165.

2006 *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris Kiadó, Budapest

VINCZE Gábor

2001 A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángómagyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*. (3) 141–187.

- 2001 „Több mint negyvenezer ember él ottan a pokol tornácán, ahonnan bármelyik pillanatban szívesen eljönne, ha eljöhethetne.” (Moldvai csángómagyarok kiköltözése Magyarországra a II. világháború alatt – és áttelepedési kísérletek 1946–48-ban) (kézirat, Szeged)
- 2002 An overview of the modern history of the Moldavian csángó-hungarians. In: DIÓ-SZEGI László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and present of the Hungarian Csángós in Moldavia*. Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation, Budapest, 51–82.
- VÖLKL, Ekkehard
1991 *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*. (Studia Hungarica, 38.) Mainz, München

Forrásjegyzék

Dokumentumok 1–21: a Külügyi Hivatal Inland II. Politikai Archívumából, D.34/4-es akták a magyarok áttelepítésére vonatkozóan, 1942–1944 között.

Összefoglalás a Moldvában élő magyar népességről

Besenyő Sándorként is ismert Alexander Baumgartner 1940-ben írt jelentésén alapul (lásd a 22. számú forrásokat). A szerző valószínűleg a bécsi Délkelet-európai Intézet munkatársa vagy szerzője.

A „csángó-magyarok” múltja

A Moldvában élő magyarok nagyobb része a honfoglalás (800–900) idejéből származó ősmagyar telepek lakosainak maradványa. A mai moldvai magyarság csupán kis része „csángó” származású, ez az elnevezés nemcsak a moldvai magyarokra, hanem a székelyföldi magyarokra is vonatkozik. Az irodalomban csak a 18. sz. végétől bukkan fel szórva-nyosan a „csángó” elnevezés a moldvai magyar összlakossággal kapcsolatban, és csak a közelmúltban vált a megnevezés általánossá. A székelyek fokozatos bevándorlása a 18. században kezdődik el, ekkor a régi magyar telepekre, illetve azok mellé települnek le.

Aki meglátogatja a moldvai hegyeket és völgyeket, gyakran magyar falu-, hegy- és folyó- nevekkel találkozik. Ezt a tényt román kutatók is elismerik, így például Radu Rosetti a következőket írja a „Despre ungurii și episcopiiile catolice din Moldova” című munkájában (București 1905: 2–7): „A »csángók« ősi hazájának – Bákó környékének – helynevei szinte kizárólag magyarok, de sok magyar elnevezéssel találkozunk még a távolabbi, északi területeken, egészen a Piatráig. Bandini érsek, aki a csángókat 1646-ban látogatta meg, jelentése szerint ez utóbbi elnevezése eredetileg Karácsonykő volt.

Trotuș (magyarul Tatros) völgyében a csángók által sűrűn lakott terület hegyei még ma is magyar nevet viselnek, amelyeket a románok is így használnak, mivel nincs ro-

mán megfelelőjük. Így pl.: Tarhavas, Csüdemér, Áldomás, Pipó, Apahavas, Kerekbükk, Solyomtár, Magyaros, Magyaros Sorka, Nagy-Nemere, Kis-Nemere, Mikes, Kis-Sándor, Nagy-Sándor, Kecskés, Halas.

De nemcsak a határheggyekkel kapcsolatban találunk magyar elnevezéseket, hanem az egész völgyet végig határoló hegyek is magyar nevet viselnek. Így pl.: Kis-Havas, Sárosa, Piliska, Nagyfark, Lápos, Kikilló, Akna-Vásár, Karakló, Berek.

Az itteni helynevek többsége magyar, ez bizonyítja azt, hogy ezek a helyek eredetileg az ott élő magyarságtól kapták elnevezésüket, a később letelepedett románság az ott talált magyar neveket megtartotta. Nem tagadható, hogy az idők folyamán néhány magyar elnevezés helyére román lépett, de változatlan formában megmaradt magyar elnevezések nagy száma egyértelműen azt mutatja, hogy a Trotuş (Tatros) völgy őslakossága Moldova megalapítása előtt magyarokból állt.

Még Jorga [sic!] is elismerte a Rosetti által felhozott bizonyítékokat, mint ahogy ezt az „Istoria Românilor prin Călători” (I. kötet, 89, 299) című könyvében olvashatjuk.

Ebből a szempontból Gustav Weigand lipcsei egyetemi professzor megjegyzését sem hagyhatjuk figyelmen kívül, aki a helyszínen végzett alapos tanulmányok alapján szintén megállapítja, hogy a Trotuş (Tatros) és Bistrița (Beszterce) völgyek folyónevei magyarok, és hogy a román letelepedés előtti időkből származnak. Weigand érvelése a következő: a magyar elnevezések már István vajda (Ștefan cel Mare) – aki Mátyás király (1458–1490) kortársa volt – idejében léteztek, mint ahogy ez a román oklevelekben is olvasható. A románok nem vették volna át ezeket az elnevezéseket, ha nem azokból az időkből származnának, amikor ők még nem éltek ott. Az a tény, hogy a magyar helynevek nagy területen megtalálhatóak, bizonyítja, hogy a névadó népesség nemcsak uralta, hanem lakta is ezt a területet.

Weigand a következő magyar elnevezéseket sorolja fel: Tázló, Somuz, Békás, Tarkó, Farkas, Hamgu, Uz, Ojtuz, Kövényes, Ágas, Forró, Aszó, Solyom, Bölcs, Zabola és Város. Felsorolása, ami természetesen nem lehet teljes, csakúgy, mint művének a fent említett részlete, a Román Nyelvi Intézet éves jelentésében (1921, XXVI–XXIX. kötet, 70–103) található meg a „Romániai Déli-Kárpátok folyónevei eredete” cím alatt.

A legrégebbi román oklevelek is a magyar települések ősisége mellett tanúskodnak. Michael Costachescu „Documente Moldovenești” címmel gyűjteményt jelentetett meg ezekből a dokumentumokból. Ezekben az oklevelekben számtalan magyar helynevet találunk, amelyeket a nem magyar szövegben magyar helyesírással írtak. Annyira általánosak voltak ezek az elnevezések, hogy hivatali, nem magyar dokumentumokban is olvashatóak, még csak meg sem próbálták román nyelvre fordítani vagy román helyesírással írni őket. A helynevekkel kapcsolatosan gyakran magyar személynevek is előfordulnak az említett dokumentumokban, ezeket szintén magyar helyesírással írták. Az 1384–1503-as évekből származó írásokban a következő magyar személyneveket találhatjuk: Gyula, Jónás vitéz (sic!), Sándor, Tivadar, Miklós, Domokos, Gyurka stb.

Hasonló gyakorisággal fordulnak elő magyar kifejezések hivatali dokumentumokban. Például apród, bán, kezes, mesgyés (?), szomszéd, akna, vég, vitéz (németül: Banus, Bürger, Grenznachbar, Nachbar, Schacht, Grenzgebiet, Held stb.)

Ha Moldova eredeti lakossága román lett volna, akkor ezeket az elnevezéseket nem vette volna át. Mivel azonban a bevándorlók olyan magyar településeket találtak a Kárpátok és a Szeret folyó közötti területen, amelyek saját elnevezésüket használták, ezért arra kényszerültek, hogy a meglévő kifejezéseket használják.

A felsorolt bizonyítékok mindegyike vitathatatlanul azt mutatja, hogy Moldova régi lakossága nem román, hanem magyar volt.

A „csángó-magyarok” száma

A Moldvában élő magyarok szinte teljes számarányban a római katolikus vallást gyakorolják. (A református-unitáriusok összlétszáma 500 fő.) Moldova római katolikus lakossága egy jelentéktelen kisebbség kivételével magyar. Az itteni szóhasználatban/népnyelvben a „magyar” és a „római katolikus” egy és ugyanaz.

1920 óta a román kormányzat minden tőle telhetőt megtett a moldvai lakosság elrománosítása érdekében, de nagy eredményeket nem értek el, mivel még ma is több ezer lélek található itt, akik kizárólag magyarul beszélnek.

Az 1930-ban megjelent román statisztikai adatok szerint Moldvában 109 953 személy római katolikus vallású, ezek nagy része, magyar felfogás szerint, magyar. Az összeírások folyamán 20 964 személy vallotta magát magyarnak, 23 894 személy pedig magyar anyanyelvűnek.

Bákó és Román megye római katolikus lakossága saját érzelmük szerint magyar nemzetiségű, de nagy részük a hátrányos megkülönböztetéstől való félelem és alárendelt helyzetük miatt nyíltan nem meri vállalni nemzeti hovatartozását.

Kisebbségi helyzetük / jogállásuk

A román felmérés szerint a magyar nemzetiségű és anyanyelvű lakosok Moldvában szét-szórva élnek, ezért a kisebbségi jogaikat nem ismeri el a román kormányzat. Román plébánosaik, jegyzőik és tanítóik lehetőségük szerint mindent megtesznek, hogy azok is, akik nem rendelkeznek kielégítő román nyelvtudással, román nemzetiségűnek vallják magukat.

Hazatelepítésük

A Bukovinában élő magyarság hazatelepítése, amely 1941-ben történt, felkeltette a moldvai „csángó-magyarok” érdeklődését is. Az elmúlt két évben 75, Bákó megyei család érkezett különböző utakon Magyarországra, és telepedett le itt. Az otthonmaradt családtagjaik leveleiből kitűnik, hogy ők is szeretnének áttelepülni.

A román kormányzat tudomást szerzett a moldvai „csángó-magyarok” előkészületeiről, és – a kivándorlást megakadályozandó – oly módon korlátozta a mozgásszabadságukat, hogy egymás között se érintkezhessenek.

Az utóbbi hetekben Magyarországra szökött „csángók” híradásai szerint körülbelül 50 000 lélek önkéntes hazatérével lehet számolni, ha lehetőséget biztosítanak számukra.

A magyar kormányzat készen áll arra, hogy a hazatérőket véglegesen letelepítse, és hogy számukra házat és földet biztosítson.

Kézírás: Megjegyzés: Vezérkar T(...)

Források a csángók áttelepítési tervezetéhez (1944)

Első rész

1.

Írásmód lásd alul

(kézírás) lásd felül. Inl. II. D. 1842

Inl. II. csoport

Inl. II D 1670 I

Beterjesztés

Czángó-magyarok Moldvából

Magyarországra történő áttelepítésére vonatkozóan

Sztójay egy feljegyzést adott át a magyarországi birodalmi megbízottnak, amelyben tőle német támogatást kér, körülbelül 100 000 magyar (ún. czángók) Moldvából Magyarországra történő áttelepítéséhez. A kérdéskör nehézsége abban rejlik, hogy a román kormányzat a czángók nagy részét románnak tartja. Magyar oldalról az áttelepítést német katonai oldalról elrendelt evakuáció formájában képzelik el, amely evakuáció magyar területen keresztül vezetne. A Führer főhadiszállásán tett legutóbbi látogatása alkalmával szóba hozta ezt az ügyet, és ígéretet kapott, hogy a magyar javaslatokat megvizsgálják.

Ugyanebben az ügyben járt a helybeli Magyar Követség és a magyar kormányzati biztos a kelet-magyarországi német parancsnoki stábnál.

A Bukaresti Követség a következőket nyilatkozta ez ügyben:

A Moldvában élő magyar népességtöredék magyar anyaországba való visszavezetésére vonatkozó kívánságot az itteni külügyi biztos is megemlítette nekem. Amennyiben kitudódik ez a javaslat, román oldalról bizonyára magyar ellenreakcióként fogják fel, Antonescu marsall a Führernek tett azon javaslatával szemben, miszerint a moldvai román lakosságot a Székelyföldön keresztül román területre kellene visszatelepíteni. A román kormányzat aligha barátokzik meg a magyar tervezettel: mindenekelőtt azzal a kifogással kell román részről számolni, hogy a kérdéses magyar lakosságrész esetében egy, időközben teljesen elrománosított csoportról van szó.

Itt kell megjegyezni, hogy a felelős helyi német szervek Moldvának ezen részében nem állapítottak meg számban megközelítőleg sem akkora magyar népességet, amekkorát a magyar részről tett megállapítások említenek. A Bécsi ??? által kiadott 1941-es népepszámlálás Bákó körzetében 2180 magyart említ, szemben 289 000 románnal, Roman körzetében pedig 969 magyart, 170 000 románnal szemben. A Krallert-féle nemzetiségi térkép alapján is hasonló a benyomásunk.

Az Inland II-es csoport birtokában lévő anyag szerint a hozzávetőlegesen 100 000 főt számláló csángók ugyan magyar eredetűek, de már olyan mértékben elrománosodtak, hogy esetükben egy bizonytalan nemzetűtű népességről kell beszélnünk. Ez az oka annak, hogy egymással teljesen ellentmondók a számadatok, és hogy a románok és a magyarok is saját nemzetükhöz tartozónak tartják őket.

Ilyen körülmények között nagyon nehéz olyan megoldást találni, amely mindkét fél részére elfogadható lenne; egy ilyen kérdésfelvetés feltehetően tovább terhelné a magyar-román kapcsolatot, német közvetítés esetén a felelősség ránk hárulna.

Ezért az Inland II-es csoport azt javasolja, hogy a magyar kormányzattal szemben azt az álláspontot kellene elfoglalni, miszerint jelen pillanatban kerülni kellene mindenféle népességmozgást Moldvában, mivel ez azt a látszatot keltené, hogy a moldvai frontot nem tartjuk stabilnak. Azonnali fontossággal bír viszont, hogy a moldvai parasztok körében nem szabad nyugtalanságot szítani, hogy a háború szempontjából fontos mezőgazdasági munkálataikat továbbra is elvégezhessék.

Ezért azt javasoljuk, hogy Veessenmayer küldöttet a megfelelő utasításokkal lássák el. Egy erre vonatkozó rendelet tervezetét mellékeljük.

Fontos lenne továbbá, hogy a Politikai Részleg vezetője a magyar küldöttséget ebben az értelemben informálja.

További utasításra várva.

Berlin, 1944. 08. 03

Aláírás: Reichel (kézírás)

(Olvashatatlan széljegyzetek)

A szöveg több variánsban létezik:

kéziratként, tervezetként, Inland II-es csoport vezetőjének a birodalmi külügyminiszter számára készített fogalmazásaként. Egy változat nem Reichel nevét tartalmazza feladóként, hanem Wagner tábormagyét, az OB Hadseregcsoportból

2.

gépelve

Feljegyzés

Csángómagyarok áttelepítésére vonatkozó kéziratoss feljegyzés

Csángók, illetve csángómagyarok alatt Bukovinában, illetve Moldva középső részén élő, egy székely nyelvjárást beszélő magyar csoportokat értünk. Számukat magyar részről 100 000 főnél többre értékelik. Számuk pontos megállapítása a népszámlálási adatok pontatlansága, másrészt amiatt nehéz, mert a csángók ingadozók, messzemenően elrománosodott népcsoportot alkotnak. Az 1910-es osztrák népszámlálási adatok Bukovinában körülbelül 10 000 magyart említenek.

Az 1941-es évben a magyar kormányzat a csángókat visszatelepítési akció keretében Bácskába költöztette. Bukovinából 4000 családot, tehát körülbelül 16 000 lelket telepítettek le három és fél hónap alatt 35 000 kataszteri holdra földdel és házakkal, valamint a szükséges állatállománnyal. A betelepítés 28 egykori dobrovóljác településre történt, ahol a szerbeket földjüktől és lakásuktól megfosztva, állítólag meglehetősen kemény eszközökkel kergették el. A csángók nagy része 8 kataszteri hold termőföldet és egy lakóházat kapott. Mivel nagy részük rossz földműves, módszereik a bácskaiakétól eltérőek, jelentős visszaesés jelentkezett a földművelési teljesítményben a csángók által lakott falvakban.

Az itt előterjesztett jelentésekből nem tudjuk megállapítani a Moldvából visszatelepített csángók számát. Egy 1600 fős csoportjukat 1942 márciusától szeptemberéig szintén a Bácskában telepítették le. A bácskai magyarság számaránya ezen akciókon keresztül körülbelül 6%-al növekedett meg, áll a híradásokban.

Üdvözlettel

LR. Dr. Reichel

RR. Dr. Goeken

(kézírás) Dr. Gredler

Krummhübel, 1944. 07. 04.

(kézírásos megjegyzés): sürgős

Az Inland II-es D 1487-es csoport részére

olvashatatlan széljegyzetek

3.

gépelve

Inland II. D. 1487

Dr. Wilfried Gredler

Citissime

Krummhübel, 1944. 07. 12.

Kiegészítés a csángómagyarok áttelepítésével kapcsolatos feljegyzéshez

A csággé (sic!) magyarokra vonatkozó feljegyzésekkel kapcsolatos iratokat ma, 1944. július 12-én kaptam kézhez, a következő megjegyzéseket tudom a témához fűzni:

Mint ahogy azt már feljegyzésemben kifejezésre juttattam a csángómagyarok esetében egy nagy részében ingadozó népességről van szó, akikre éppen ezért nem teljesen jogtalanul román és magyar részről egyaránt igényt tartanak. Az igaz, hogy a front előrehaladtával a Közép-Moldvában lakó csángók telepei veszélybe kerülhetnek. Megítélesem szerint a frontvonal most alig száz kilométerre délre a csángók fő telepeitől fut. Ha számukra Magyarországon otthont biztosítanak, elképzelhető, hogy visszaemlékeznek részben már elfeledett magyarságukra, és pozitívan állnának az áttelepítéshez. Remélhetően a román kormány megengedi ezt, hiszen nagyon le vannak terhelve színromán menekültekkel, másrészt a csángómagyarok nem túlságosan tehetséges népréteg. Általában primitív agrárműveltséggel rendelkező kisparasztokról van szó.

Egy áttelepítés technikailag nem jelenthet problémát, mivel a csángók és a székelyek között érintkezési pontok vannak (mint ahogy azt a magyar jegyzék helyesen megállapította), a csángók fő települései Székelyföldről csak 30–70 km távolságra vannak, és a Harja-szoroson vagy a Ghyme-völgyön (sic!) elérhetők.

A Harja-szoroson keresztül vezető utat egyébként már a Dnyeszteren Túli Köztársaságból kivonuló németek számára is ajánlották.

Ezennel
Dr. Reichel Úrnak
Wrangell báró
Előterjesztve
Aláírás: Gredler (kézírás)

4.
gépelve
Az Inland II. D 1670 I –nek
Pol. IV. b

Ref.: GR Werkmeister
LR Leisewitz
Felirat az Inland II. D 1670 I-nek

A Pol. IV. b nem járulhat hozzá az Inland II. által beterjesztett javaslatához, a következő megfontolásokból:

1. Szükségtelennek látszik, hogy a Birodalmi Kormányzat magára vegye azt a keletlenséget hogy a moldvai csángók áttelepítésére vonatkozó magyar kérést elutasítsa. Ha ez a kérés különböző okok miatt teljesíthetetlen, meg kellene próbálnunk az elutasítás kényelmetlen szerepét a románokra hárítani. Az Inland II. által javasolt ürügyeket és kifogásokat – melyek szerint a visszatelepítés nem időszerű, illetve hogy azt nem indokolja a jelenlegi háborús helyzet – sem értenék meg a magyar részről, főleg miután a románok a moldvai lakosságukat nemrég a Székelyföldön keresztül vissza tudták telepíteni. Végezetül, ha a kelet-európai országoktól maximális háborús erőfeszítéseket várunk, legalább a kisebb problémáik és kívánságaik iránti érdeklődés látszatát kellene hogy fenntartsuk, mint ha rájuk is gondolnánk, és nem csak magunkra.

2. Az áttelepítendő moldvai csángók száma nem éri el a 100 000 főt, mint ahogy az az előterjesztésben áll, hanem – a július 25-én Dg. Pol. úrnak a magyar küldöttség részéről átadott – 366B/1944-es feljegyzés szerint legfeljebb 50 000 főt.

3. A bukaresti küldöttség által július 20-án 4452/44-es számmal átadott híradásból a vélelmezett román ellenvetés, miszerint a szóban forgó magyar népességrész időközben teljesen elrománosodott,

(oldalváltás 2-es lap)

ellentmondásban áll Kelet-Európa egyik legjobb ismerőjének, Karl C. von Loesch könyvének (Kelet-Európa népei és rasszai. Volk und Reich Kiadó) 28. oldalán található adatokkal. Loesch a következőket írja: a németység áttelepítése után a magyar kormányzat, a csángó magyarokat is hazahozta volna, ha azok nem Moldvában lakoznának.

A bukaresti küldöttség korábban idézett jelentésében álló számadatok ellentétesek a fentebb említett feljegyzésekben állókkal, amelyet a magyar küldöttség az 1930-as évben végzett román statisztikai felmérések alapján készített. Ez utóbbi szerint Moldvában közel 110 000 római katolikus felekezetű személy él, az összeírás folyamán 21 000 személy vallotta magát magyarnak, 24 000 pedig magyar anyanyelvűnek.

4. A román küldöttség jelentésében megemlíti Antonescu marsall kívánságát, miszerint a moldvai román lakosságot szeretnék a Székelyföldön keresztül román területre visszavezetni. Magyar állítás szerint ezt a kívánságot már teljesítették (lásd a budapesti küldöttség június 27-i, 2380-as számú jelentését). Ha már a visszatelepítés megtörtént, felmerül a kérdés, hogy a kérdéses magyar néptörédeket, amely a román kormányzat szerint teljesen elrománosodott népesség, miért nem csatolták a visszatelepítésre kerültekhez. A román kormányzat viselkedése arra enged következtetni, hogy nem tekintik románnak a csángókat. Ilyen körülmények között nem vitatható a magyar kormányzat érdeklődésének jogos volta, főleg egy olyan néptörédék iránt, amelyet román részről hátrányosan kezelnek, és amelyet a front bizonyos változása után a bolsevikoknak kiszolgáltatnának.

5. Pol. IV. b javaslata ezért a következő: a bukaresti követségnek azt kellene tanácsolni, hogy a fenti érveket felhasználva, javasolják a román kormányzatnak, hogy engedélyezze, illetve rendelje el a csángó csoport egy kevésbé veszélyeztetett területre való visszavezetését, hogy a csángók megismerjék a magyar kormány ajánlatát, aki nekik házat és termőföldet ajánl. Hozzátehetjük, hogy Románia már valószínűleg nincs abban a helyzetben, hogy menekülteket fogadjon be és helyezzen el.

Ezennel

Dg. Pol.-on keresztül vissza az Inland II-hoz. *(olvashatatlan gyorsírási rövidítés)*

Berlin, 1944. augusztus 10.

(Kézírásos aláírás) Werkmeister

(kapcsolatban áll a 18-as számú forrással)

5.

gépelve

Külügyi Hivatal

Inland II. D 1904

Beadva 1944. 08. 23-án

(Szöveg kisbetűkkel írva. Eredeti nehezen olvasható.)

Jelentés dr. Reichel számára

Csángómagyarok Moldva területén

Eredetük, nemzeti hovatartozásuk és gazdasági helyzetük

A következő ismertetés kizárólag magyar forrásokra támaszkodik, mivel vonatkozó román források nincsenek birtokunkban:

A moldvai magyarok ma Kelet-Moldvában a Szeret és három keleti mellékfolyója, a Tatros, Beszterce és a Moldava középső folyásainál élnek, ők alkotják a csángók nyugati részét. Három csoportban élnek, a Tatros mentén, északon és a Szeret mentén egy déli csoportban (északra és délre Bákótól). Ehhez jön még néhány szóránytelepülés, ebből három a Prut mentén. A körülöttük élő ortodox románoktól elsősorban a római katolikus vallásukhoz való ragaszkodásukkal különülnek el.

A csángók nagy részének eredete visszavezethető a magyar honfoglalás idejére. A magyarok vezetői annak idején őket hagyták hátra, utóvédül a Kárpátokon túl. Oklevéllel bizonyítható, hogy már II. András ideje alatt, 1234-ben Moldvában voltak. A vlach fejedelemség kialakulásakor fontos szerepet játszottak. A vlach vajdaság első évszázadában számos hivatali pozíciót magyarok töltöttek be. Oklevelekkel szintén bizonyítható, hogy a bojárok alatt is számosan képviseltették magukat. Ezenkívül a kismenességet, az ún. rezes intézményét kifejezetten a magyarok számára hozták létre. Rosetti román történész is elismeri, hogy a magyarság a román fejedelemségek kialakulása előtt vezető szerepet töltött be ezen a vidéken. Ugyanezt az álláspontot tette magáévá Gustav Weigand lipcsei professzor, aki alapos vizsgálatokat végzett ezen a területen. A korai magyar letelepedést bizonyítják a moldvai falvakban található régi magyar nevek, mint pl.: Gyula, Bors, Edömér.

A csángók letelepedésének ideje mellett a genetikai származásuk sem teljesen tiszta. Még a magyar források is beismerik, hogy a honfoglaláskor inkább a magyarok rokonságába tartozó népelemekről, mint például kunokról, besenyőkről vagy kabarokról lehet szó ez esetben. Ezek a törzsek részben egyenjogúak voltak a magyarokkal, részben a magyarok vezetése alatt álltak, és lassan nyelvileg és genetikailag is teljesen asszimilálódtak a magyarokkal. Az itteni magyarság száma valószínűleg az I. évszázadban székely bevándorlókkal is megerősödött. Az így egységessé váló moldvai magyarsághoz a tőlük délnyugatra található kunok is csatlakoztak, akiknek nagy része még a Kárpátokon túl élt. A magyarság számában és értelmében (intelligenciában) egyaránt a kunok felett állt. Hogy a magyarság az első évszázadokban keleti pogány betörések miatt megsemmisült-e, vagy a hegyekben kerestek menedéket, és ott elbújva tengették szomorúságos életüket, ezt már nem lehet megállapítani, állítják a magyar források is.

Ezután legkorábban, a 14. században, az oda menekülő magyar husziták alapítottak új magyar léteket, hoztak létre nagyobb településeket, amelyek az osztrák uralom alatt álló Székelyföldről kaptak állandó utánpótlást. A bukovinai csángók kivándorlása már abban az időszakban történt, amire vonatkozóan pontos ismereteink vannak. Ők az 1746-os csíkmádéfalvi veszedelem után menekültek Moldvába, ahonnan 1770 körül az osztrák hadvezetés az elfoglalt Bukovinába csalogatta, és ott hat faluba letelepítette őket.

Amikor a magyar királyokat a moldvai fejedelmek kiszorítják erről a területről, az itteni magyarság egésze hátrányos helyzetbe kerül. A Máramarosból moldvai területre menekült Bogdán által 1349-ben alapított vlach fejedelemség erőteljesen elnyomta az itteni magyar lakosságot. Ennek ellenére magyar adatok szerint a magyarok száma még a 16. században is kitette az összlakosság 1/3 részét. A 16. század végén a vlach fejedelem és egyben az első történetíró, Dimitrie Cantemir írja, hogy Moldvában a legalsóbb osztályokat az oroszok (Bessarábiában), illetve a csángómagyarok alkotják. Ez utóbbiak száma 123 000-re csökkent, tehát az összlakosság 1/10-re (magyar forrásból).

A moldvai magyarokra vonatkozó statisztikai adatok valóban rendkívül ellentmondásosak. Amíg a magyarok 123 000–125 000 főről beszélnek, az 1930-as hivatalos romániai adatok szerint 20 964 magyar nemzetiségű, illetve 23 894 magyar anyanyelvű személyt említenek. Az 1941-es román adatok szerint már csak 9005 magyar él itt. Mivel a mold-

vai magyarság számának rohamos csökkenésére magyar források is utalnak, arra lehet következtetni, hogy az itteni magyarság nem rendelkezik erős népi stabilitással, aminek okaként a magyar anyaországgal való kapcsolatok hiányát, mindenekelőtt azonban a nehézségi gazdasági helyzetet említhetjük, ha eltekintünk a főleg az új román állam, a 19. század második felétől induló és máig tartó, elrománosítási politikájától. A veszteség oka elsősorban a romániai városokba való elköltözés.

A moldvai csángómagyarság meglehetősen gyenge minőségű termőföldön él, kevés a nagybirtokos. A csángók ősfoglalkozása a szarvasmarha-tenyésztés volt, amiről lassan tértek át a földművelésre. A szarvasmarha-tenyésztésnek megfelelően nem falvakba települtek, hanem szétszórva, úgynevezett „szállásokra”. A lakóházak legalább 100–200 méter távolságra vannak egymástól, ezeket több hold nagyságú legelőterület és rét övezi, amit kerítéssel kerítenek be. Nem utolsósorban éppen a nagy távolságok miatt nehéz a gyerekeket iskolába küldeni, ezért sokan analfabéták. A gyerekeknek már kiskoruktól kezdve segíteniük kell a szüleiknek a gazdaságban, leginkább az állatok őrzésében, kereskedelmi vagy ipari szakmát is kevesen tanulnak közülük. Amire szükségük van, azt a rossz minőségű vagy kicsi földjeiken termelik meg.

Kérdéses, hogy a csángómagyarság körében létezik-e az összmagyarsággal való összetartozás politikai tudata. Jellemző, hogy még Magyarországon is csak a legutóbbi években foglalkoznak a csángómagyarsággal. Így például Vámszer Géza a *Gyimesi csángók eredete, település- és gazdasági körülményeik* című, 1939-ben Budapesten megjelent könyvében azt panaszolja, hogy eddig csak néhányan keresték fel őket a „szakembereink és újságíróink” közül, hogy nyelvüket és életmódjukat tanulmányozzák.

Amennyiben tehát a csángómagyarokat nyelvükből és leszármazásukból kiindulva a magyar néphez tartozónak számítjuk, akkor már teljesen más kérdés az, hogy mennyire sikerül megállítani asszimilációjukat, és ezt a magyar népcsoportot a magyar gondolatok számára aktivizálni.

Irodalom:

Hans Friedrich: A csángó magyarok. In: *Népek délkeleten*. Bécs 1939. 325–329.

Dr. Szvoboda Béla: Magyarok Moldvában. In: *Egyedül vagyunk*. 13 1939, 2. évf., június 6. sz. (magyarul)

Jelentés a 16. vándorgyűlésről. A csángókérdéssel kapcsolatos előadásokkal. In: *Keleti Újság* 1939. 08. 31. (magyarul)

Domokos Pál Péter: Csángó magyarok Moldvában. In: *Magyar Hírlap*. 1939. 08. 16.

Mikecs László: Külföldi magyarság. In: *Magyar út*

(?) A magyarok Moldvában, a Kárpát-medencében, 1 évf. (?) szám, 1941 szeptember.

Budapest

(magyarul)

(Olvashatatlan széljegyzetek)

(kézírás) 1944. 09. 07.

(két olvashatatlan aláírás)

6.

kézírással

Inland II. D. 1571

Dg. Pol.

Hencke államtitkár úrral folytatott vonatkozó megbeszéléseikre hivatkozva a magyar követ átadta nekem a mellékelt feljegyzést, amelyben a Moldvában élő magyarok hazatelepítéséhez kér német segítséget.

Alulírott / ezennel

Ust S. Pol. -on keresztül

Pol. IV. b

Az Inl. II. csoportnak

Berlin, 1944. július 25.

Kézírásos aláírás: Ertmannstorff

(olvashatatlan aláírás)

7.

gépelve

Magyar Királyi Küldöttség

Berlin

366/B. – 1944

1. melléklet

Feljegyzés

A Magyar Királyi Küldöttség képviselője, a Moldvában lakó magyarok/csángók hazaköltöztetéséről már korábban folytatott megbeszélésekre hivatkozva, átad egy memorandumot a fent említett magyarok számára és lakóhelyére vonatkozóan, és ismételten kéri a Birodalmi Kormányzat segítségét a visszaköltöztetésben.

Berlin, 1944. július 24.

Inl. II. D. 1571

8.

gépelve

Külügyi Hivatal, iktatva: 1944. 07. 27.

Inl. II. D 1670

Bukaresti Német Követség

Tgp – Nr. 4452/44

S. Magyarország

Bukarest, 1944. július 20.

A Berlieni Külügyi Hivatal

1944. július 14-i rendeletre

Inl. II. D 15/1

A Moldvában élő magyar népségtöredék magyar anyaországba való visszavezetésére vonatkozó kívánságot az itteni külügyi biztos is megemlítette nekem. Amennyiben kitudódik ez a javaslat, román oldalról bizonyára magyar ellenreakcióként fogják fel, Antonescu marsall a Führernek tett azon javaslatával szemben, miszerint a moldvai román lakosságot a Székelyföldön keresztül román területre kellene visszatelepíteni. A román kormányzat aligha barátokzik meg a magyar tervvel: mindenekelőtt azzal a kifogással kell román részről számolni, hogy a kérdéses magyar lakosság rész esetében egy időközben teljesen elrománosított csoportról van szó.

Itt kell megjegyezni, hogy a felelős helyi német szervek Moldvának ezen részében nem állapítottak meg számban megközelítőleg sem akkora magyar népséget, amekkorát a magyar részről tett megállapítások említenek. A Bécsi ??? által kiadott 1941-es népepszám-lálás adatai Bákó körzetében 2180 magyart említenek, szemben 289 000 románnal, Roman körzetében pedig 969 magyart, 170 000 románnal szemben. A Krallert-féle nemzetiségi térkép alapján is hasonló a benyomásunk.

*Aláírás: Stelzer (kézíratos) megbízásából a Berlii Külügyi Hivatal számára
(kézírással) titkos
olvashatatlan széljegyzetek*

9.

gépelve

D/ko Rs.1.b.Li

Berlin, 1944. július 14-én

Gépelve: Inland II. D. 1571

(Pol. IV. 2997 alkalmával)

A Bukaresti Német Követségnek

Mellékletként küldjük (kézírásos Inland II. D.) a Budapesti Német Követség jelentésének szitanyomatát, amely v. Sztójay miniszterelnök a csángómagyarok, Magyarországra való áttelepítésére vonatkozó kérelméről készült. Két melléklet csatolva. Kérik – a román szervekkel való kapcsolatfelvétel mellőzésével – a mihamarabbi állásfoglalást.

Gez Reichel megbízásából

Wv egy hét múlva

Olvashatatlan aláírások:

(Dátum) 1944. 07. 22.

(Dátum) 1944. 07. 24.

Olvashatatlan széljegyzetek

10.

gépelve

Fordítószolgálat

Bécs, 1941. november 15.

Csak szolgálati használatra!

B. S. (? Besenyő Sándor = Baumgartner Alexander = stb.): A Moldvai Magyarok.

A „Kárpát-medence” című folyóiratból, 1. évf. 5-ös szám, Budapest, 1941. szeptember
(*Gazdaságpolitikai Szemle*, megjelenik havonta, amely 1941 márciusában jelenik meg. A Kárpát-medencével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik

A bécsi fordítószolgálat szolgálati fordítása.

157-es szám (magyar)

(A cikk német fordítása mellékelve)

11.

gépelve

Az Inland II. D csoport (kézírással) 1487

Dr. Wilfried Gredler

Krummhübel, 1944. július 12.

Megjegyzés az Inland II. irodája számára

Jelen beadványt július 1-jén kaptam kézhez, ide azonban csak dr. Reichel levele érkezett meg, azzal a felkéréssel, hogy készítsek egy jegyzéket a csángómagyar témához. A lemaradt mellékleteket kérem csatolják.

Ezt a felkérést csak július 10-én kaptam meg! Mivel dr. Goeken július 4-én telefonon értesített a kért jegyzékről, ezt még aznap össze tudtam állítani, bele tudtam írni, illetve fel tudtam adni. A jegyzéket dr. Reichel úr 6-án megkapta, Wv rendelkezéssel és elsőbbséggel látták el. Ezután érkezett a feljegyzés ismét Krummhübelbe vissza, de mellékletek nélkül. Innen ezt július 10-én, az éppen aznap megkapott, fent említett dr. Reichel-féle felkéréssel együtt visszaküldték Berlinbe. Néhány perccel később jött egy telefonhívás, amelyben megígérték a mellékletek eljuttatását, és amelyben arra kértek, hogy azt a jegyzéket, amelyet július 4-én elkészítettem, és ami 6-án szintén előterjesztésre került, azonnal készítsem elő. A futárral 07. 11-én elküldött éppen most, 12-én érkeztek meg. Ezeket újból elküldöm Berlinbe. Kérem, hogy:

1. Állítsák össze az egész folyamatot.
2. Gondoskodjanak arról, hogy a 10 napos átfutási időt elkerüljék.
3. Az Inland II. D beszerzési számait a külön elküldött darabokon is tüntessék fel.

Ezennel átadva az Inland II. D iroda számára.

A mellékleteket azonnal készítsék elő dr. Reichel úr számára!

Krummhübel, 1944. július 12.

Aláírás: Gredel (*kézírással*)

12.

Gépelve

Inl. II D 1487

Krummhübel, 1944. július 10.

Kedves Dr. Reichel Úr!

Hivatkozva a mellékelt írásra közlöm Önnel, hogy én ezt csak ma, 07. 10-én kaptam kézhez. A már Berlinben található, csángómagyarokról szóló feljegyzéseket dr. Goeken telefonos utasításai alapján állítottam össze. Az Ön írásához csatolt, budapesti jelentést nem kaptam meg, mivel ez, az iroda tájékoztatása szerint, ide nem érkezett be. Amennyiben jegyzékem a kérdéskörben túl rövidnek bizonyul, kérem, hogy telefonon tájékoztassanak. Valószínű azonban, hogy az itt található és Hasselblatt úr által a Wolfshauban írt forrásokon kívül sok mindent nem lehet hozzátenni a csángómagyarok témájához.

Heil Hitler!

Tisztelettel

Dr. Gredel (*kézírás*)

Kézírás: Csakúgy Inl. II. D

Kikért Pol. IV. 2997/44

(Datum) 07.12.

(Datum) 07.13.

olvashatatlan aláírások

13.

LR Dr. Reichel

e.o. Inl. II. D *kézírással* 1487

(Pol. IV. 2997 alapján)

Berlin, 1944. július 1.

Sürgős!

Kedves Gredler Úr!

A csatolt budapesti jelentéstől indítva, kérem, hogy sürgősen küldjön egy leírást a Moldvában élő magyarokról (ún. csángómagyarokról), nevezetesen népi és felekezeti jellegükről, számukról és szubjektív nemzeti beállítottságukról, valamint a velük kapcsolatos román bánásmódról. Kérem, hogy a mellékleteket ismét csatolja a leíráshoz.

Heil Hitler!

Berlin, 1944. július 1.

Nagyrabecsüléssel (*kézírással aláírás*) Reichel

A 13-as sz. forrás kézírással és gépirással is megtalálható, olvashatatlan széljegyzeteket tartalmaznak.

14.

gépirással

Az Inland II. D 1670 I -hez

Megjegyzés

Dr. Krallert a következőket közölte telefonon a csángómagyarokkal kapcsolatban:

Az 1930-as román népszámlálás szerint Moldvában 20 964 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Magyar anyanyelvűnek 24 000 személy vallotta magát.

Az 1940-es román népszámlálás során megkérdezték a nemzetiségi származást. Magyar származásúnak vallotta magát ez esetben még 9 000 személy.

A czango-magyarok a körülöttük élő lakosságtól sajátos nyelvjárásukban és katolikus vallásukban különböznek.

Politikai vagy kulturális jellegű kapcsolat nem áll fent közöttük és a magyar állam, illetve anyaország között. Az asszimiláció mai állapotában aligha beszélhetünk róluk, mint magyar népeességről. Esetükben egy őshonos népeességről van szó, ellentétben a bukovinai csángókkal, akiket Magyarországról a jozefinista időkben telepítettek ki, és akiket rövid idővel ez előtt Bácska magyar részébe, dobrovoljac falvakba költöztettek át.

Dr. Krallert, aki holnap 9 és 10 óra között érkezik Berlinbe, részletesebb/közelebbi anyagot hoz magával, és ezt megérkezése után rögtön rendelkezésre bocsátja az Inland II. C jelentés számára.

Ezennel LR Dr. Reichel rendelkezésére bocsátva.

Berlin, 1944. augusztus 14.

(az aláírás olvashatatlan)

15.

gépírással

Budapesti Német Követség

Budapest, 1944. június 27.

A Berliini Külügyi Hivatal számára

2380-as szám

Tartalom: von Sztójay miniszterelnök a moldvai magyarok hazatelepítésére vonatkozó kérelme.

2 melléklet (4 másolatban)

Sztójay miniszterelnök ma átadta nekem azt a leirathoz csatolt leírást, ami a Moldvában élő magyarokról szól. Magyar részről azt a kívánságot fogalmazták meg, hogy szeretnék ezt a magyar népcsoportot egészében vagy részében Magyarországra befogadni. A költöztetés lebonyolításához jó alkalom mutatkozna, amennyiben katonai okok miatti kiürítésekre kerülne sor a moldvai területen. Sztójay, mint ahogy azt a leírás végén említi, szóba hozta ezt az ügyet a Führer főhadiszállásán tett legutóbbi látogatásakor, és Altenburg küldött úrtól azt az ígéretet kapta, hogy a magyar javaslatokat megvizsgálják.

Ugyanezen ügyben tett a Kelet-magyarországi Hadműveleti Terület német parancsnoka jelentést a német Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának, és átadta a magyar kormányzati biztostól a stábjához beérkezett kérést. Az említett írást a leirathoz mellékeltek.

Kérem, hogy tájékoztassanak az ügy további menetével kapcsolatban.

Aláírás: Veessenmayer (*kézírás*)

Olvashatatlan széljegyzetek

16.

gépelve

Felirat a 2380-as számhoz

Feljegyzés

A frontvonalak változása miatt a Moldvában élő magyarok, akiknek száma eléri a 100 000 főt, közvetlenül a front közelébe kerültek. Különösen fenyegetővé vált a Roman környéki 32 000, valamint a Bákó megyei 47 000 magyar helyzete.

Mivel az érintett magyarok állandó kapcsolatban állnak a Székelyföld lakosaival, a veszély híre egész Magyarországon elterjedt. Az ország közvéleményét továbbra is úgy tájékoztatják, hogy a magyar kormány nagy tömegű menekült átvonulását engedélyezte a területén, ezek között nem kevés számú román volt található, ezért a közvélemény elvárja, hogy a veszélyeztetett moldvai magyarokról is gondoskodjanak.

A kérdés nehézsége abban rejlik, hogy a román kormány felfogása szerint a moldvai magyarok/csángók nagy részét románnak kell tekinteni. Ez olyan körülmény, ami a magyar és a román kormányzatok közötti megegyezést rendkívül megnehezíti, sőt talán lehetetlenné teszi. Ezt figyelmen kívül hagyva fennáll a szükségessége annak, hogy a moldvai magyarokkal törődni kell, mivel ezek már a front kisebb változása esetén áldozatul eshetnek a bolsevikoknak.

Meg kell említeni, hogy Románia már alig van abban a helyzetben, hogy menekültjeit, amelyek száma eléri az egymilliót, az országba felvegye és elhelyezze. Magyarországon viszont fennáll a szükségessége annak, hogy a zsidóktól elkobzott földekre parasztokat telepítsenek, ami által az ország gazdasági és katonai ereje is növekedne, amennyiben a moldvai magyarokat be lehetne sorozni a bolsevikok ellen harcoló magyar hadtestekbe.

Mint ahogy azt már említettük, a Magyar kormányzat nagyszámú menekült az országon való átvonulását tette lehetővé, és ezáltal a román kormányzatnak is szolgálatot tett. Ezért kívánatos lenne, hogy német oldalról megfelelő módon nyomást gyakoroljanak a román kormányzatra, hogy az tegye lehetővé a moldvai magyarok hazatérését.

A magyar királyi miniszterelnök a Führer főhadiszállásán tett látogatása alkalmával az illetékes német szerveket arról tájékoztatták, hogy magyar részről úgy képzelnék el a kérdés megoldását, hogy amennyiben román területeken még Ukrajnából vagy a Kaukázusból származó menekültek tartózkodnának, akkor a moldvai magyarok csatlakozhatnának hozzájuk, és ilyen módon átjuthatnának Magyarországra. Ellenkező esetben a Délukrán Hadseregcsoporthoz elrendelhetné és felügyelhetné a moldvai magyarok által lakott területek a Székelyföld irányába történő evakuálását.

Altenburg küldött kilátásba helyezte, hogy a magyar ajánlatokkal kapcsolatos román reakciót ki kellene puhatolni a romániai német küldöttek segítségével, és rövid időn belül választ kellene adni a magyar kormányzatnak.

Budapest, 1944. június 21.

(*kézírással*) Pol. IV. 29974144

(*egy másik gépirásos leíraton kézírással a Nr. Inl. II. D 1487 olvasható*)

17.

gépelve

Leirat a 2380-as számhoz.

Főhadiszállás, 1944. 06. 18-án

Német Parancsnokság, Kelet-magyarországi Hadműveleti Terület

I a Nr. 470/44 geh.

Téma: 75 000 magyar hazavezetése

A Magyarországi Német Wehrmacht meghatalmazott tábornokához

A stábomnál szolgáló magyar kormányzati biztos von Ricsó-Uhlarik közvetítette nekem Bonczos magyar államtitkár kérését, azt illetően, hogy a német Wehrmacht támogassa a Roman környékén és a Szeret völgyében lakó, 75 000 főnyi magyar nemzetiségű, de román állampolgárságú személy Magyarországra való visszaköltöztetésére vonatkozó magyar törekvéseket.

Ellenvetésemre, miszerint ezt államközi ügyként a magyar és a román külügyminisztériumoknak kellene szabályozni, értésemre hozta, hogy valóban ez a helyzet, de a magyar állam a német Wehrmacht Magyarország javára történő beavatkozásától többet remél, mint a magyar–román megbeszélésektől.

Zellner s.k.

Altábornagy

(kézirással) Pol. IV. 29974144*Egy másik géppel írt feliraton* Inl. II. D 1487-es számot olvashatjuk *kézirással.*)*gépelve**(dátum és cím nélkül)***A Pol. IV. b feljegyzéséhez**

- 1) A feljegyzés azon a feltételezésen alapszik, hogy a moldvai román lakosságot már evakuálták. Ez azonban, csak Moldva északi, az oroszok által megszállt részére és a közvetlen frontzónára vonatkozik. A frontzónától délre eső területek – ahol a csángók telepei is találhatóak – román lakosságát nem evakuálták, mint ahogy ez a front mögött közvetlenül végzett paraszti munkálatokról készült román sajtóhírekből is kiderül. Ezen tévedésen alapuló feltételezésekből származó következtetések ennek megfelelően elvethetők.
- 2) Amennyiben a magyar követség által átadott leírás 50 000 áttelepítendő csángóról beszél, von Sztójay miniszterelnök által átadott, viszont 100 000-ról (ebből 79 000 Roman és Bákó körzetekben), akkor ez újabb jele a csángók nemzetiségi hovatartozásában érezhető bizonytalanságnak.
- 3) Amennyiben a magyar kívánságokra a hadi célok érdekében tekintettel leszünk, akkor legalább annyira figyelniük kellene a román ellenvetésekre, amiket ők ebben az esetben tesznek.

- 4) Amennyiben a Pol. IV. ajánlásának megfelelően a magyar kívánságok teljesítését javasoljuk a román kormánynak, akkor az először elutasító álláspontra fog helyezkedni. Ebben az esetben két lehetőségünk van:
- a) vagy erős nyomást gyakorlunk a román kormányra
 - b) vagy közöljük a magyar kormánnyal, hogy a német közreműködés sikertelen volt

Az Inland II. csoport szerint egyik lehetőség sem jó.

Az Inland II. javaslata – amely semmi esetre sem kibúvó, hanem a tényleges körülményeknek megfelelő – elkerüli ezt az előre látható helyzetet.

(2. lap)

Eszerint a magyarok számára kilátásba lehetne helyezni, hogy ha a számíttással ellentétben szükséges lenne Dél-Moldva kiürítése, akkor a csángók magyar területre való irányítását német részről támogatnák.

Német eredetiből fordította Varga Sándor

